

Anita Bartulović

O JEZIČNOJ KOMUNIKACIJI PREMA SPISIMA ZADARSKOGA NOTARA PETRA PERENCANA (1361.-1392.)

Anita Bartulović
Odjel za klasičnu filologiju
Sveučilište u Zadru
Zadar

UDK 347.961(497.5Zadar)“1361/1392”
316.77(497.5Zadar)=124'04
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 18.5.2015.
Prihvaćeno: 11.11.2015.

U zadarskom Državnom arhivu postoji velik dio neobjavljene građe koja se odnosi na srednjovjekovni Zadar. Među tom građom nalaze se brojni notarski spisi, iz kojih su se crpili podaci u cilju rasvjetljavanja ekonomskih, društvenih, pravno-političkih i kulturnih aspekata srednjovjekovne gradske komune i njena zaleđa te u cilju razrješenja problema etnogeneze. Tu je građu potrebno sagledati i u filološkom kontekstu radi upotpunjavanja slike o komunikaciji među ljudima različite društvene, kulturne i jezične pripadnosti koji su težili k pravnoj uniformiranosti svoje šire društvene zajednice. U tom je pogledu temelj sporazumijevanja bila komunikacija na latinskom jeziku koji je prevladavao njihovu različitost, ali je i tu različitost apsorbirao. To se opaža u notarskim spisima u čiji su srednjovjekovni latinski jezični korpus utkane brojne riječi slavenskoga i romanskoga podrijetla. Stoga se na osnovi analize pojedinih vrsta isprava iz notarskih spisa Petra zvanog Perencan iz Padove (1361.-1392.) izdvajaju termini iz vernakularnih jezika u latinskom jezičnom korpusu uzimajući u obzir da je jezik odraz promjena koje se događaju u socio-lingvističkom kontekstu, potaknutih gospodarskim i kulturnim kretanjima određenoga razdoblja. Također se pokušava rasvijetliti problem odvijanja komunikacije među ljudima različite društvene i etničke pripadnosti u doticaju s latinskim administrativnim jezikom budući da o tome nedostaju eksplicitne obavijesti iz povijesnih vrela za zadarsku komunu.

Ključne riječi: srednjovjekovni latinski jezik, leksik, slavenski, romanski, komunikacija, društveni slojevi, etnička pripadnost, notar, analiza notarskih spisa

Uvod

Dosadašnja su lingvistička istraživanja (Skok, Cestarić, Vuletić, Muljačić, Havranek) pokazala da je vrlo rano došlo do simbioze slavenskoga i romanskoga sta-

novništva, što se odrazilo na višejezičnu stvarnost srednjovjekovnih dalmatinskih gradova, u kojima su pored latinskoga kao službenoga jezika koegzistirali govorni jezici (dalmatski, mletački i slavenski). Međutim, ostaje otvoreno pitanje kako se uistinu ostvarivala komunikacija između pripadnika najnižih slojeva slavenskoga stanovništva sa šireg područja zadarskoga distrikta u doticaju s latinskim administrativnim jezikom, čiji je predstavnik najčešće notar stranac s područja Apeninskoga poluotoka. Budući da do 15. stoljeća nije sačuvana nijedna potvrda o tome da je postojao neki službeni prevoditelj za područje zadarske komune, odgovor će na zadano pitanje omogućiti analiza strukture sudionika u ispravama, u kojima se pojavljuju slavenski distriktualci kao stranke ili svjedoci. Navedena će analiza omogućiti razumijevanje problematike komunikacije u višejezičnoj srednjovjekovnoj zadarskoj komuni, a analizi će biti podvrgnute isprave koje se nalaze u objavljenom kaptolskom registru¹ te u neobjavljenom notarskom registru zadarskoga notara Petra zvanog Perencan pok. gospodina Ačona de Lemiçetis iz Padove (1361.-1392.), koji se u četiri buste čuva u Državnom arhivu u Zadru.²

Sociolingvistička obilježja leksika u Perencanovim notarskim spisima

Prije svega treba promotriti obilježja srednjovjekovnoga latiniteta u upotrebi pojedinih apelativa i onima kao odraz promjena koje se događaju u sociolingvističkom kontekstu višejezične stvarnosti zadarske komune.

Srednjovjekovni latinski jezik pored fonoloških i morfo-sintaktičkih promjena, koje su se odvijale u dugotrajnom procesu dostigavši određeni stupanj "standardiziranosti" zahvaljujući karolinškoj reformi i procvatu sveučilišta, isto tako zrcali promjene na leksičkoj razini.³ Upravo je takav latinski jezik usvojio Petar zvan Perencan pok. gospodina Azona de Lemicitis iz Padove, koji je u drugoj polovici 14. stoljeća djelovao u Zadru kao *notarius imperiali auctoritate*, stekavši obrazovanje na jednom od talijanskih sveučilišta.⁴

Svaki je jezik podložan promjenama koje su diktirane unutarnjim zakonitostima jezičnoga razvoja. Osim toga, jezične promjene mogu biti uvjetovane i vanjskim čimbenicima (osvajanja, kolonizacija, migracije, trgovinski promet, obrazovanje, kultur-

¹ *Velika bilježnica zadarskog kaptola. Quaternus magnus Capituli Iadrensis* (dalje: QMCI), prir. Damir Karbić – Maja Katušić – Ana Pisačić, Srednjovjekovni registri zadarskog i splitskog kaptola, sv. 2, Fontes. Izvori za hrvatsku povijest, sv. 13, Zagreb 2007.

² O materijalnom stanju notarskoga registra, vidi Anita Bartulović, *Paleografska, diplomatska i filološka analiza spisa zadarskoga notara Petra Perencana* (1361.-1392.) (dalje: PDFa), neobjavljena doktorska disertacija, Zagreb: Filozofski fakultet 2014., str. 21-30.

³ O srednjovjekovnom latinitetu na europskom području vidi: Peter Stotz, *Handbuch zur lateinischen Sprache des Mittelalters*, Handbuch der Altertumswissenschaft, 5 sv., Zürich 1996.-2004.: sv. 1: Einleitung – Lexikologische Praxis – Wörter und Sachen – Lehnwortgut (2002.); sv. 2: Bedeutungswandel und Wortbildung (2000.); sv. 3: Lautlehre (1996.); sv. 4: Formenlehre, Syntax und Stilistik (1998.); sv. 5: Bibliographie, Quellenübersicht und Register (2004.).

⁴ O Perencanovoj biografiji i o pojedinim karakteristikama njegova latinskoga jezika, vidi: Bartulović, PDFa, str. 9-21, 173-257.

na razmjena, itd.), što se najočitije ogleda u leksiku. One pak mogu biti različitoga intenziteta i karaktera ovisno o povijesnim okolnostima u području kontaktu s drugim jezicima. Latinski je jezik u srednjovjekovnom razdoblju svoga postojanja bio u vrlo visokom stupnju podložan promjenama na svim jezičnim razinama, a posebice na leksičkoj, tim više što srednjovjekovni latinski nije bio materinji jezik nijednoga naroda. U Perencanovim se spisima stoga mogu zapaziti leksičke promjene nastale semantičkom inovacijom te unošenjem novih riječi u leksik bilo tvorbom pomoću različitih sufiksa bilo posuđivanjem riječi.⁵

Prilikom posuđivanja riječi mora se imati na umu da srednjovjekovni latinski kao *lingua franca* u službi Crkve, administracije i znanosti pokazuje različitu lokalnu terminološku obojenost koja koegzistira s grecizmima i hebreizmima ovisno o području kontakta jezika. Za naše su područje karakteristični slavizmi i romanizmi.

Većina slavizama, koja je ušla u srednjovjekovni latinski korpus, ima veze sa zemljoradnjom i geografskim terminima (*brauarius, dolaç, gay, gognaius, grebenica, lasus, ograda, pocladus, poduornica, sgonus, slibum, berdo, clanaç, potoch*), što na neki način indicira da se ti pojmovi vezuju za domaće stanovništvo iz zaleđa grada djelatno pretežno u agraru. Te slavizme preuzima i notar zadarske komune Perencan u ugovorima o obradi zemlje, u kupoprodajnim ugovorima u vezi sa zemljom te u ugovorima o trajnom prijenosu prava na osnovi prodaje istih tih kupoprodajnih ugovora.

Romanizmi, bilo izravni (npr. *becarius*,⁶ *caligarius*,⁷ *speciarius*,⁸ *cocha*⁹), bilo posredni prema načelu neposredne etimologije (npr. *barcosius*,¹⁰ *batella*,¹¹ *brigentinus*,¹² *arsenatus*,¹³ *artimon*¹⁴) pokazuju oprečnu sliku od navedenih slavizama jer uglavnom imaju veze s obrtom, trgovinom i pomorstvom, a oni nisu bili strani samome Perencanu kao Talijanu.

Upravo opreka u semantičkim poljima između slavizama i romanizama u latinskom srednjovjekovnom korpusu upućuje na genezu određenih društvenih pojav-

⁵ Pavao Tekavčić, *Uvod u vulgarni latinitet*, Zagreb 1970., str. 189-190. Za pojedine primjere u Perencanovim spisima vidi više u: Bartulović, PDF, str. 257-259.

⁶ *Becarius* < tal. *becco, beccaio* = *beccaro*, mlet. *becher, bicher* < cf. lat. *beccus* (Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskoga jezika*, sv. 1, Zagreb 1971., str. 134-135. Usp. Stotz, *Einleitung*, str. 380).

⁷ *Caligarius* < mlet. *caleghèr*, tal. *caligaio, -aro* < cf. lat. *caliga* (Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskoga jezika*, sv. 2, Zagreb 1972., str. 21).

⁸ *Speciarius* < tal. *speziale* < cf. lat. *species* (Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskoga jezika*, sv. 3, Zagreb 1973., str. 311).

⁹ *Cocha* < tal. *cocca* < lat. *caudica*, cf. *caudex* (Stotz, *Einleitung*, str. 387).

¹⁰ *Barcosius* < tal. *barcósio* < grč. βάρκος, -ιδος < koptski *bari, baare* < egipatski *br* (Skok, *Etimologijski rječnik 1*, str. 113; Stotz, *Einleitung*, str. 387).

¹¹ *Batella* < tal. *battello, battellina* < stfr. *batel*, danas fr. *bateau* < anglosaksonski, stnord. *bat* (Skok, *Etimologijski rječnik 1*, str. 122).

¹² *Brigentinus* < tal. *brigantino* < cf. kelt. *briga (Skok, *Etimologijski rječnik 1*, str. 209).

¹³ *Arsenatus* < stnlet. *Arzaná*, mlet. (16. st.) *arsenale* < arab. sintagma *dar as sina'a* (Skok, *Etimologijski rječnik 1*, str. 63).

¹⁴ *Artimon* < tal. *artimone* < grč. ἀρτέμων (*Lexicon Latinitatis medii aevi Iugoslaviae*, Zagreb 1969.-1978., str. 72).

nosti. One su se odvijale na gospodarskom planu na širem europskom području, što je našlo odraza i na području naše jadranske obale. Tu je romansko stanovništvo (autohtono ili s talijanskoga područja, pogotovo Mlečani koji relativno rano pokazuju aspiraciju da postanu gospodari istočne jadranske obale) u svom privređivanju bilo usmjerenije na more i trgovinu, pa time i na vezu s obrtničkom djelatnošću, dok je slavensko stanovništvo bilo pretežno djelatno u agraru. Stoga s jedne strane Petar Skok zaključuje da lingvistička analiza termina za ribarenje, pomorstvo i razne zanate u Dalmaciji i na Primorju jasno govori da su nam učitelji u ovom pravcu bili Romani,¹⁵ a s druge pak strane naglašava da je potpuno razumljivo da su glavni činitelj pri davanju nomenklature za razne terenske pojave i radove na njima Hrvati koji taj teren naseljavaju i obrađuju, a ne gradsko stanovništvo.¹⁶ No, podjelu na trgovačko-obrtničko i agrarno stanovništvo određenu s obzirom na etničke nosioce nipošto ne treba shvatiti kao stereotip i isključivost. Naime, agrar je osnovica svakoj privrednoj djelatnosti bilo kojeg naroda, pa su tako u latinski leksik također ušle riječi romanskoga podrijetla u vezi sa zemljoradnjom, kao što su *çapare*, *çapator*,¹⁷ *redriçare*,¹⁸ *interlaxatus*.¹⁹ Tu podjelu stoga treba shvatiti kao razliku u stadiju društvenoga i ekonomskoga razvoja pojedinoga naroda koji se ne odvija istovremeno ni istim intenzitetom ni pod istim okolnostima u povijesnoj datosti, ali ipak na jezičnom planu upućuje na određenu društvenu stratifikaciju.

Primjetna je pri tome prevaga romanizama u odnosu na slavizme u srednjovjekovnom latinskom jeziku ovoga područja kao univerzalnom mediju sporazumijevanja. To nalazi svoju utemeljenost na lingvističkom te na povijesno-političkom i društveno-ekonomskom planu. Ta je prevaga na lingvističkom planu potencirana postojanjem triju čimbenika, a to su: a) temeljito proveden proces romanizacije ovoga područja u doba Carstva bez obzira na vulgarne promjene koje je tijekom vremena doživio latinski uslijed invazija i migracija koje su dovele do propasti zapadnu polovicu Carstva; b) genetičko srodstvo romanskih jezika s latinskim; c) notari pretežno romanskoga porijekla. Isto su tako na povijesno-političkom i društveno-ekonomskom planu neki čimbenici pogodovali prevazi romanizama, a to su: a) funkcioniranje administrativnoga aparata na latinskom jeziku unatoč smjenama nosilaca vrhovne vlasti (pri tome, naravno, presudni su kraći ili duži periodi mletačke uprave) nad dalmatinskim gradovima od ranoga srednjeg vijeka pa do 16. stoljeća jer je latinski uživao prestiž jezika moći i pismenosti, b) različite etape u procesu slavizacije odnosno

¹⁵ Petar Skok, O simbiozi i nestanku starih Romana u Dalmaciji i na Primorju u svjetlu onomastike, *Razprave*, knj. 4, Ljubljana 1927., str. 15.

¹⁶ Skok, Postanak hrvatskog Zadra, *Radovi instituta Jugoslavenske akademije u Zadru*, sv. 1, Zadar 1954., str. 61-62.

¹⁷ *Çapare*, *çapator* < mlet. *zapâr*, tal. *zappare*, *zappatore* (Vojmir Vinja, *Jadranske etimologije. Jadranske dopune Skokovom etimologijskom rječniku*, sv. 1, Zagreb 1998., str. 92).

¹⁸ *Redriçare* (sc. vineam) < tal. *ridrezzare* < lat. *redirigere* (<http://ducange.enc.sorbonne.fr/REDRIZARE>, <http://ducange.enc.sorbonne.fr/REDRECARE>, pregledano 8. svibnja 2014.).

¹⁹ *Interlaxatus*, *interla(s)satus* (sc. vinea) < cf. tal. *lasciare*.

kroatizacije priobalnoga područja; c) trgovačke i kulturne veze sa susjednim talijanskim područjem.

Sve veći prodor romanizama u latinski jezični korpus te postupna zamjena latinskoga pisanog diskursa romanskim idiomom prejudiciraju sudbinu latinskoga jezika koju je Nikola Vuletić sažeo u dvije rečenice: "Tijekom ranoga srednjovjekovlja, naučiti pisati u katoličkoj je Europi značilo samo jedno – naučiti pisati latinski, no u novim okolnostima latinski mora uzmaknuti pred romanskim jezicima, osobito u području trgovačkog dopisivanja. Proces zamjene latinskoga jezika romanskim varijetetima u pisanoj komunikaciji započet će na prostorima franačke države već u IX. stoljeću i proširiti se na Pirinejski i Apeninski poluotok potkraj XI. stoljeća, dok će Veneciju i područje njena utjecaja zahvatiti tek sredinom XIII. stoljeća".²⁰ Upravo se naznačeni proces na jezičnom planu u vidu pojave pisanog diskursa na romanskom idiomu odražava dijelom u Perencanovim spisima. Tako Perencan katkad vjerno prenosi sadržaj nekih ceduljica zapisanih od strane zadarskih plemića, domaćih ili talijanskih trgovaca nastanjenih u Zadru,²¹ a u jednom od inventara,²² čiji je uvodni dio zapisao, popis stvari i potvrda komunalnoga prokuratora zapisani su na romanskom.²³

Kompleksnost se jezičnih dodira u srednjovjekovnom latinskom korpusu, osim u posuđenicama, odražava i u onomastičkom sustavu, gdje slavenski (hrvatski) definitivno ima prevagu u odnosu na romanski prilikom posuđivanja riječi. Ta je prevaga očigledna u notarskim spisima ovoga razdoblja, pa tako i u Perencanovim. U nji-

²⁰ Nikola Vuletić, Neka jezična pitanja autohtonog zadarskog romanstva u XIV. stoljeću, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 35, Zagreb 2009., str. 414.

²¹ Na venecijaniziranom jadertinskom idiomu: MCCCLX segundo, di XIII d' agustu. E' Micha di Rosa si mi chontentu e chunfesu fata oni rasun cum ti ser Bartule de Zibrian fin a di d' anchoi, chusi dila sal chi tu tranzisti di me' magazin, si ni pagà fin a di d' anchoi, chomu deli dinari chi tu mi auisti inprestà. Fata oni rasun, restuta a dar duchati quarantadiu d' oru e mezu, li quli ti prometu a dar a oni posta tua riquirandumi tu vn misu nanzi. E quistu scretu si è di mia man propria (DAZd, Spisi zadarskih bilježnika [dalje: SZB], Petrus Perencanus [dalje: PP], b. I, fasc. 6, fol. 17). Na firentinskom idiomu: MCCC-LXVI, di XI di nouembre in Giara. Io Iacopo Ricouer de Firençe, abitator in Giara, son chontento e confesso di douer dare a ser Michisa di Rasol de Giara libre setantadue a pien per argento, che conparai da llui termine per tutte le feste di natale prossimo chu viene in presença de ser Lucha barbier et masero Pero delle Scarselle sotto pena del quarto. Et io Iacopo sopradetto scrissi de mia mano propia (DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. 4, fol. 9). Na ovom se mjestu zahvaljujem Nikoli Vuletiću što je ovaj i prethodni tekst na talijanskom provjerio i uredio. Vidi još zapis zadarskoga suknara Luke Leonova učinjen novčaru Petru iz Firence (QMCI, str. 15).

²² *Inventari fonda Veličajne općine zadarske Državnog arhiva u Zadru godine 1325.-1385.*, sv. 1, prir. Robert Leljak, Zadar 2006. Njihovu jezičnu analizu donosi Linda Mijić, *Latinitet inventara fonda Veličajne općine zadarske Državnog arhiva u Zadru godine 1325.-1385.*, neobjavljena doktorska disertacija, Zagreb: Filozofski fakultet, 2014.

²³ Radi se o 28. inventaru, a pripada Dražilu pok. Mihe Dražilova (DAZd, *Magnifica comunità*, b. I, inv. 28, fol. 1). Za popis stvari u njemu Vuletić (Neka jezična pitanja, str. 417, 420, 422), kaže da pokazuje u velikoj mjeri autohtone jezične karakteristike i najvjerojatnije je autograf prezbitera sv. Stošije Mate Dudola. Nadalje navodi da u tom inventaru potvrda komunalnoga rektora Krše de Nassis pokazuje obilježja mletačkoga idioma, dok potvrda njegova rođaka Mihe u 53. inventaru predstavlja "pravi biser autohtonoga glasovnog razvoja".

ma su zabilježeni brojni toponimi hrvatskoga podrijetla, koji su rezultat povijesno-demografskih gibanja ranoga srednjovjekovlja na ovom području, pa time u vezi i antroponimi,²⁴ kao odraz nositelja tih gibanja. Pri tome je Skok u svojim toponomastičkim ispitivanjima zaključio da zadarski Romani svom izgovoru adaptiraju hrvatske toponime od najranijeg srednjeg vijeka, a prevagu u toponomastičkom sustavu imaju toponimi hrvatskoga porijekla na obalnom potezu od Nina do Biograda, na području hrvatskih župa u zaleđu tih gradova kao i na otocima.²⁵

Rezultati pak analize onomastičkoga materijala upućuju na simbiozu romanskoga i hrvatskoga govora, koji su vrlo rano doveli do pojave bilingvizma, pri čemu je slavenski bio jezikom obitelji i svakodnevnice, a romanski jezikom javnoga života.²⁶ Tome je naravno pridonio ulazak žena hrvatskoga porijekla iz grada ili okolice u stare romanske gradske obitelji zabilježen već od sredine 9. stoljeća.²⁷ S vremenom to je rezultiralo time da je tijekom 13. stoljeća u 90% zadarskih plemićkih obitelji, bez obzira na romansko ili slavensko porijeklo, potvrđeno hrvatsko žensko osobno ime, bilo nasljeđem ili udajom.²⁸ Zahvaljujući dakle sve većem broju miješanih brakova i u muškom su antroponimijskom sustavu viših društvenih slojeva uz stara romanska i kršćanska imena zastupljene odreda hrvatske hipokorističke tvorbe s izuzetno malim brojem romanskih.²⁹ Pri tome je zamjetno da od 12. stoljeća romansko-kršćanska imena imaju pretežno hrvatski oblik u tvorbi, fonetici i naglasku zajedno s hrvatskim narodnim imenima, što je jedino bilo moguće u hrvatskoj sredini.³⁰ Stoga hrvatski hipokoristički oblici romansko-kršćanskih imena predstavljaju prvenstveno njihov govorni oblik, dok je latinski oblik tih imena kompromisno rješenje u skladu s latinskim jezikom dokumenta.³¹ Osim sukcesivnoga porasta iz stoljeća u stoljeće udjela slavenskih osobnih imena u zadarskim plemićkim obiteljima, ista se situacija reflektira i unutar samostanskih zidina.³² Unutar pak sloja *habitatores* imena su jednaka imenima Hrvata u okolici, što potvrđuje neprekidan dotok okolnih Hrvata u Zadar.³³ Tendencija sve veće prevage slavenske imenske tvorbe nastavlja se i u 14. stoljeću, a je vidljiva između ostaloga i u imenima Perencanovih klijenata. Dakle,

²⁴ Vidi *Index personarum* i *Index locorum* objavljenoga kaptolskog registra u QMCI i do sada objavljenih spisa zadarskih bilježnika.

²⁵ Vidi bilj. 16.

²⁶ Skok, O simbiozi, str. 22.

²⁷ Vesna Jakić-Cestarić, Ženska osobna imena i hrvatski udio u etnosimbiotskim procesima u Zadru do kraja XII. stoljeća, *Radovi Centra JAZU u Zadru*, sv. 21, Zadar 1974., str. 297; Vesna Jakić-Cestarić, Etnički odnosi u srednjovjekovnom Zadru prema analizi osobnih imena, *Radovi Instituta JAZU Zadar*, sv. 19, Zadar 1972., str. 114, 162.

²⁸ Vesna Jakić-Cestarić, Zadarska ženska osobna imena u XIII. stoljeću – odraz i rezultanta prethodnih simbiotskih procesa u gradu i porijekla novijih doseljenika, *Radovi Centra JAZU u Zadru*, sv. 24, Zadar 1977., str. 159, 163.

²⁹ Jakić-Cestarić, Zadarska ženska osobna imena, str. 174.

³⁰ Jakić-Cestarić, Etnički odnosi, str. 125-136, 144.

³¹ Isto, str. 142.

³² Jakić-Cestarić, Ženska osobna imena, str. 299-309, 325; Jakić-Cestarić, Etnički odnosi, str. 147-150.

³³ Jakić-Cestarić, Etnički odnosi, str. 152.

sve više i više maha preuzima slavizacija (kroatizacija) usprkos činjenici što je administrativni službeni jezik latinski, a poslovni talijanski, primjetna u spomenutim ceduljicama koje su pojedinci zapisivali vlastitom rukom.

Problem slavenskoga razumijevanja latinskoga jezika

Perencanovi notarski spisi i spisi ostalih notara svojom množinom ukazuju na činjenicu da je u 13. i 14. stoljeću nastala prekretnica u mentalnom sklopu srednjovjekovnoga čovjeka. Ti notarski spisi u znatnoj mjeri otkrivaju duh novoga doba koji je pospješio samosvijest jedinke u razdoblju razvoja dalmatinskih komuna temeljen na gospodarskom prosperitetu. Gospodarski je prosperitet nametnuo potrebu za sveobuhvatnijim obrazovanjem pojedinca te tako postupno sustav obrazovanja prelazi iz ruku crkvenih u ruke svjetovnih institucija. Pisana riječ tako više nije isključivo u službi religije, nego se traga za znanjem praktične prirode u službi boljitka svakodnevnoga života. To je praktično znanje između ostaloga usmjereno i k uređenju gradske zajednice jer gospodarski prosperitet ne trpi socijalnu anarhiju, nego mu je u potpunosti stalo do uređenja međuljudskih odnosa na osnovi razrađenih pravnih regulativa, koje moraju biti poznate svima bez obzira na pripadnost određenom društvenom sloju i bez obzira na jezične barijere.

Perencanu tako dolazi vrlo velik broj ugovaratelja i svjedoka slavenskoga porijekla iz najnižih društvenih slojeva. Pri tome se postavlja pitanje o njihovu razumijevanju latinskoga u govornom i pisanom diskursu budući da su često bili u posjedu notarskih isprava. To pitanje povlači za sobom i problem načina odvijanja komunikacije između njih i komunalnih službi koje su koristile latinski jezik jer o tome ne postoji nikakav izravni podatak.

Odgovor na postavljeno pitanje može se indirektno potražiti u karakterističnom odnosu srednjovjekovnoga čovjeka prema pisanoj riječi. Velik dio srednjovjekovlja nije poznavao pojam autorstva pa je pisana riječ bila podvrgnuta različitim "obradama" u procesu prepisivanja ili prevođenja. U srednjovjekovlju jedini je neosporivi autor odnosno tvorac Bog jer je on utjelovljenje riječi ("U početku bijaše riječ, a riječ bijaše Bog"). Tako su i statuti zrcalo nepromjenjivoga božjeg poretka, a o tome svjedoči uvodni dio u Zadarskom statutu.³⁴ Poradi ovakvoga shvaćanja pisane riječi statut se nikad nije mijenjao, nego samo nadopunjavao određenim klauzulama zvanim reformacije, a često se pri tome pozivalo i na običaje grada Zadra. Upravo zbog minimalnih preinaka statutarnih odredbi stanovništvo je iz generacije u generaciju bilo upoznato s njima u onolikoj mjeri koliko mu je bilo dovoljno da pravno regulira prava i obveze relevantne za odvijanje svoje svakodnevnice.

Formulaičan način na koji su sastavljeni notarski spisi također olakšava poznavanje statutarnih prava i obveza, a osnova i statuta pa tako i notarskih formula temelji se na pisanoj formi tumačenja Justinijanova *Corpus iuris civilis* u razdoblju "renesanse

---

³⁴ *Zadarski statut sa svim reformacijama odnosno novim uredbama donesenim do godine 1563.* (dalje: ZS), prir. Josip Kolanović – Mate Križman, Zadar – Zagreb 1997., knj. I, gl. 3, str. 100.

rimskoga prava" u drugoj polovici 11. stoljeća. Naime, notari su svoje spise sastavljali prema gotovim obrascima, tj. formularima, koje su upoznali tijekom svoga školovanja. Osnovna je namjena formula praktične prirode. One osiguravaju brzo sastavljanje ugovora adekvatnom pravnom terminologijom za određenu pravnu radnju, ali istodobno pomažu i pamćenju sadržaja isprave koja se nakon sastavljanja pred strankama čitala naglas. O tome eksplicitno svjedoči jedna od odredbi u Rapskom i Splitskom statutu,³⁵ kao i odredba u Zadarskom statutu koja izričito nalaže da notar mora pročitati testament u prisutnosti dvaju svjedoka nakon što je od riječi do riječi zabilježio oporučiteljevu volju.³⁶ Gledajući s psiholingvističkoga stajališta, te su formule s brojnim sinonimima za laike, koje naravno s pravnoga aspekta imaju svoju posebnu interpretaciju, imale funkciju da se osobama, koje su tijekom života bile više puta u notarskoj kancelariji bilo u svojstvu ugovorne stranke ili svjedoka, sadržaj ugovora trajno usječe u pamćenje. U prilog tome ide činjenica što za veliki broj ugovora stoji izraz *facta*, a ne *facta bis*, što znači da je izdana isprava išla samo jednoj stranci. Ako je isprava izdana samo u jednom primjerku, pitanje je kome je išla ta isprava i tko je plaćao groš³⁷ da se njen sadržaj unese u notarski registar. Odgovor se krije u naslovu onih ugovora gdje je ime stranke u genitivu, padežu pripadnosti, uz oznaku pravne radnje, ili u dativu, padežu indirektnoga objekta, koji kazuje kome je namijenjena pravna radnja. Takav način navođenja podataka u naslovu ima svoju pravno-logičnu utemeljenost jer su time dane naznake zaštićenosti interesa obrađivača ili najmoprimaca i zakupnika u lokacijama,³⁸ vjerovnika u zadužnicama,³⁹ ulagača u koleganciji,⁴⁰ žena u ugovorima o mirazu,⁴¹ kupaca u kupoprodajnim ugovorima,⁴² itd.

Iz naslova ugovora, dakle, proizlazi da su isprave u ruke dobivali podjednako pripadnici svih društvenih slojeva bez obzira na to je li pojedinac u čijim se rukama našla isprava bio pismen ili ne. Zahvaljujući djelovanju javnog notarijata u gradu od 12. do kraja 14. stoljeća može se zamijetiti rastuća tendencija sve većeg shvaćanja i pri-

³⁵ *Statut rapske komune iz 14. stoljeća*, prir. Lujo Margetić – Petar Strčić, Rab – Rijeka 2004., knj. V, gl. 8, str. 256; *Statut grada Splita. Splitsko srednjovjekovno pravo*, prošireno i izmijenjeno treće izdanje, prir. Antun Cvitanić, Split 1998., knj. II, gl. 60, str. 438.

³⁶ ZS, knj. III, gl. 106, str. 350.

³⁷ ZS, knj. II, gl. 100, str. 215.

³⁸ Npr. *Carta concessionis ad pastinandum Pribislai cn. Radoslavi* (DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. 1, fol. 12); *Carta concessionis ad pastinandum Radosclavi condam Disaç de villa Obrouaç* (DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. 7, fol. 1); *Carta locationis salinarum ser Petri de Glubauaç facte Crasiço Crepsich de Pago* (DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. 3, fol. 44-44'); *Carta locationis... domus ser Guidonis de Matafaris facte magistro Petro ciruyco* (DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. 7, fol. 28).

³⁹ Npr. *Carta debiti ser Simonis de Chocila* (DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. 4, fol. 20'), *Carta debiti Martini marinarii* (DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. 12, fol. 17').

⁴⁰ Npr. *Carta ser Stephani de Soppe de cholegancia* (DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. 7, fol. 20).

⁴¹ Npr. *Carta doctis Draxice, filie Radoii chalegarii* (DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. 4, fol. 18'), *Carta doctis domine Iacobine, uxoris ser Stephani de Qualis* (DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. 9, fol. 21').

⁴² Npr. *Carta emptionis ser Gregorii de Çadulinis* (DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. 3, fol. 3), *Carta emptionis Perfe de insula Sancti Michaelis* (DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. 3, fol. 5).

hvaćanja značaja pisane, prvenstveno pragmatične⁴³ riječi među najnižim slojevima stanovništva u ruralnoj sredini, koja za njih poprima statusno značenje. Osim toga, tvrdnju da se iz većine naslova može vidjeti tko dobiva ispravu u ruke potkrepljuju još eksplcitnije navodi iz četiri ugovora. Prema njima proizlazi da ispravu u ruke zaista dobivaju pripadnici različitih društvenih slojeva, koji se i te kako razlikuju u stupnju pismenosti. Tako u prvom ugovoru *Carta concessionis vnius loci hospitalis Sancti Martini* prior samostana Sv. Martina Matija de Grubogna daje u najam teren hospotala rečenoga samostana postolaru Radinu Ratkovu iz Vrnje naglašavajući pri tome da je Radin do tada kao najmoprimac iste nekretnine uredno plaćao najamninu bivšem prioru, premda mu taj o tome nije nikad izdao ispravu.⁴⁴ U drugom ugovoru (*Carta concessionis ad pastinandum Radosclai condam Disaç de villa Obrouaç* kmet samostana Svetoga Nikole Radoslav pok. Disca u Obrovcu po drugi je put u ulozi zakupca-obrađivača iste zemlje jer prva isprava nije postala pravomoćna zbog nedostatka potpisa suca egzaminatora.⁴⁵ U posljednja dva ugovora stranke Pavao Carinić iz Zadra (*Carta concessionis ad pastinandum ser Iacobi de Čadulinis facta Paulo Carinich ...*)⁴⁶ i gospođa Marija, udovica pok. Andrije iz Šibenika (*Carta emptionis domine Marie de Sibenico*)⁴⁷ u ruke dobivaju po drugi put ugovore jer su im prvi izgorjeli u požaru.

⁴³ Pragmatična se pismenost definira u pasivnom smislu kao poznavanje upotrebe pisane riječi i procedure koja je povezana s njom, što implicira da i nepismeni ljudi mogu biti sudionici u pisanoj riječi (Georges Declercq, *Medieval Urban Literacy: Conclusive Remarks and Questions*, Utrecht, 2014., str. 2).

⁴⁴ ... cum honestus vir dominus Iohannes, olim prior S. Martini ... tempore officii sui prioratus dederit et concessit [ad affectum] Radino chalgario, filio Ratchi de Vergne, habitatori Iadre ... vnum locum dicti hospitalis S. Martini .... Et cum dictus Radinus ab eo tempore citra usque quo dictum locum habuerit, soluerit [omni anno] usque in presens dictos grossos sex pro quolibet passo pro affectu dicti tereni ipsius hospitalis et de locatione dicti loci ipse Radinus aliquid non habeat instrumentum, vnde vir prouidus et discretus dominus Matheus de Grubogna, nunc prior dicti hospitalis S. Martini, Deum pre oculis habens, nolens defraudare dictum Radinum et iura sua, eo quia non habuit instrumentum locationis dicti loci a dicto domino presbitero Iohanne, tunc priore dicti hospitalis, neque iura dicti hospitalis S. Martini derogare, dedit et concessit [pro affectu] ipsi Radino ... dictum locum ... (DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. 5, fol. 22'-23).

⁴⁵ ... cum alias vir nobilis ser Bartholomeus condam ser Mauri de Grixogonis, ciuis Iadriensis, ut procurator... monasterii S. Nicolay de Iadra dedisset, concessisset et locasset imperpetuum Radosclauo condam Disaç, vilano dicti monasterii in villa de Obrouaç laborator, ad pastinandum vineam ... Et in millesimo trecentesimo sexagesimo quinto ... per ipsos contrahentes superinde tunc rogatus fuerit ser Iacobus Bonacursii de Forliuio, imperiali auctoritate notarius et Iadre iuratus, ut publicum debuisset confecisse instrumentum, ut in quaternis et nota dicti ser Iacobi continetur. Et quia defectu iudicis examinators, qui dictum instrumentum infra terminum examinare debebat, quod non examinavit et manum in eo non posuit, ipsum instrumentum firmitatem non ... habuit ... iddeo dictus ser Bartolomeus ... iterum et de nouo ipsi Radosclauo ... dedit, concessit et locauit imperpetuum dictos tres gognaios terre (sc. vinee) ... (DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. 7, fol. 1).

⁴⁶ ... ut continebatur publico instrumento concessionis superinde confecto, scripto manu mei notarii ... Quod instrumentum combustum fuit et est cum domo et omnibus aliis rebus dicti Pauli in domo sua existentibus, vnde ... (DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. 7, fol. 8).

⁴⁷ Cum domina Ielena, relicta condam Gregorii Tolsich de Sibenico, nunc habitatrix Iadre, alias vendiderit domine Marie, relicte condam Andree olim mariti de Sibenico, medietatem vnius murale<e> discoperite, posite in ciuitate Sibenici ... et de hiis [confectum] fuerit publicum instrumentum, ut dixerunt. Quod instrumentum combustum fuerit, quando ciuitas Sibenici per Venetos combusta fuit, qua de causa domina Ielena ... iddeo et de nouo per se ... dedit et vendidit iure proprii imperpetuum ipsi domine Marie ... (DAZd, SZB, PP, b. III, fasc. 11, fol. 62-62').

Tvrđnju o bilingvalnosti ipak treba ograničiti samo na gradsko stanovništvo čija je obiteljska sredina pretežno dvojezična, pa se u takvoj sredini usvajanje jezika odvija na simultanoj razini. Bohuslav Havránek navodi da su Zadar, Split i Dubrovnik bili izvorno bilingvalni, i to romansko-hrvatski, pri čemu naglašava da se radilo o "starodalmatskom" jeziku romanskoga tipa, koji je kasnije bio zamijenjen talijanskim.⁴⁸ Žarko Muljačić također tvrdi da su dalmatinski gradovi bili kraće ili duže vrijeme dvojezični, pa i trojezični. Naime, usred slavizacije pojavio se mletački kao treći jezik na Jadranu. Mletački, jezik najveće pomorske sile onoga vremena, uživao je ogroman ugled i njegovo je poznavanje bilo imperativ za svakog trgovca. Zbog mletačkoga širenja i kroatizacije dalmatski se našao u smrtnoj borbi iza 1000., što je omelo njegovu konsolidaciju kao književnoga jezika.⁴⁹ Stoga Vuletić zaključuje da je dalmatski, odnosno u slučaju Zadra jadertinski, kao autohtoni romanski idiom, u potpunosti venecijaniziran zbog svoga nepovoljnog sociolingvističkog položaja te kao niži jezik gurnut u intimu doma ne mogavši odoljeti pritisku hrvatskoga kao dominantnog govornog jezika ni pritisku mletačkoga kao srodnog prestižnijeg jezika.⁵⁰

Dakle, sve veće migracije slavenskoga stanovništva iz zaleđa u grad jezičnu situaciju znatno mijenjaju. O upotrebi slavenskoga jezika govore pojedina preživjela svjedočanstva nakon brojnih požara zabilježenih od kraja 14. stoljeća pa nadalje.⁵¹ Najstarije je sačuvano svjedočanstvo, koje eksplicitno iznosi da je slavenski govorni jezik, podatak o neočekivanom posjetu pape Aleksandra III. Zadru 1177. iz pera njegova kardinala Bosona, koji iznosi da je papu dočekalo oduševljeno mnoštvo pjevajući laude na slavenskom; potom odluka mletačkoga vijeća iz 1346., dakle skoro već iz Perencanova vremena, da se Zadrani pozovu na predaju i na hrvatskom i na latinskom jeziku.⁵² Tu su inventari i oporuke bogatih zadarskih građana među čijim se popisanim stvarima nalaze i knjige crkvenoga i svjetovnoga sadržaja pisane na slavenskom (na glagoljici ili na latinici) i na latinskom jeziku. Najilustrativniji je primjer takvih inventara inventar dobara Mihovila suknara pok. Petra iz 1385., općepoznat zbog spominjanja Danteova djela *Božanstvena komedija*, a baš to posvjedočuje kako je dobrostojeći *habitor* hrvatskoga porijekla bio poliglot.⁵³ Među njegovim

⁴⁸ Bohuslav Havránek, Problematika miješanja jezika, *Zadarska revija*, god. 13, br. 3, Zadar 1964., str. 179.

⁴⁹ Žarko Muljačić, *Das Dalmatische. Studien zu einer untergegangenen Sprache*, Quellen und Beiträge zur kroatischen Kulturgeschichte, sv. 10, Köln – Weimar – Wien 2000., str. 26, 143.

⁵⁰ Vuletić, Neka jezična pitanja, str. 413, 423-424. O statusu i intimnosti kao dvjema dimenzijama jezika u dvojezičnim zajednicama vidi Einar Haugen, *Blessings of Babel: Bilingualism and Language Planning: Problems and pleasures*, Contributions to the sociology of language, sv. 46, Berlin – New York – Amsterdam 1987., str. 95. O razlici u upotrebi vernakularnih jezika i latinskoga jezika u diglosičnim sredinama vidi Charles A. Ferguson, Diglossia, u: *The Bilingualism Reader*, ur. Li Wei, London – New York 2000., str. 76-77.

⁵¹ Ante Marija Strgačić, Hrvatski jezik i glagoljica u crkvenim ustanovama grada Zadra, *Zbornik Zadar*, Zagreb 1964., str. 373.

⁵² Isto, str. 384, 394.

⁵³ *Inventar dobara Mihovila suknara pokojnog Petra iz godine 1385*, prir. Jakov Stipišić, Zadar 2000., str. 13-14.

stvarima nalazio se još prsten s hrvatskim natpisom *Rodi me*, knjige različitoga sadržaja na francuskom, latinskom i talijanskom.⁵⁴ Među popisanim stvarima u inventaru zadarskoga trgovca Damjana iz 1389.⁵⁵ navode se *rimancius in littera Slava, rimancius in littera latina*. Isto tako u "privremenom" inventaru istoga trgovca iz 1380. zabilježena je jedna staroslavenska *Biblija*.⁵⁶ Zatim postoje i razne crkvene knjige, uključujući i životopise, pisane djelomično ili u potpunosti na hrvatskom jeziku, bilo na latinici ili glagoljici, koje su koristili zadarski franjevci, svećenici sv. Stošije, redovnice dominikanke sv. Dimitrija⁵⁷ i tkonski benediktinci.⁵⁸ Premda su samostani bili središta pismenosti te su privatnu poduku davali benediktinci i benediktinke⁵⁹ i premda su u Zadru u tom periodu djelovali *profesores gramaticae* iz Italije,⁶⁰ ipak svi stanovnici grada ne znaju čitati i pisati jer obrazovanje onoga doba nije bilo dostupno svima. No, moguće je da su neki od njih znali donekle sadržaj isprave napamet zbog brojnih ponavljanja i sinonima, posebno ako su bili u prilici tijekom života sklapati ugovore ili su nazočili kao svjedoci. Poseban je slučaj majstora Ivana postolara pok. Radoslava koji je u razdoblju od 1376. do 1390. bio svjedokom više od 500 puta, te osam puta klijent.⁶¹ Najčešće je u društvu zadarskoga patricija Damjana pok. Ivana de Varicassis, koji ima otprilike jednak broj pojavljivanja u razdoblju od 1380. do 1392. (prije ovoga razdoblja broj je njegovih pojavljivanja sporadične prirode) kao i

⁵⁴ *Inventar*, str. 46, 50-54, 87, 179-180, 182.

⁵⁵ Tekst je inventara objavio Konstantin Jireček, *Eine slavische Alexandergeschichte in Zara 1389*, *Archiv für Slavische Philologie*, sv. 25, Berlin 1903., str. 157.

⁵⁶ Tekst je inventara objavila u prilogu svoga rada Sabine Florence Fabijanec, Dva trgovačka inventara kao pokazatelji ekonomskog i kulturnog života u Zadru u XIV. stoljeću, *Povijesni prilozi*, god. 22, br. 25, Zagreb 2003., str. 93-131. Oba inventara pripadaju istome trgovcu, budući da raniji inventar, u kojem se može iščitati i patronimik i mjesto podrijetla (*condam Martini de Treschiano*), daje zapisati njegova supruga Marica. Ona želi na osnovi popisanog sadržaja inventara dobiti vrijednost svoje mirazne svote ako se potvrdi da je njen suprug uistinu pokojni. Nedoumica je nakon nekog vremena razriješena jer se Damjan vratio te 1387. sastavlja svoju oporuku (*Testamentum Damiani merçarii condam Martini de genere Polecich, habitatoris Iadre* u DAZd, SZB, Articutus de Rivignano, b. V, fasc. III, fol. 62-63). Prilikom sastavljanja testamenta on je *sana mente, sensu et intellectu licet infirmitate corporea pergrauatus*, a za svoje oporučne izvršitelje bira zadarskoga patricija Marina pok. Vučine Petrova de Matafaris i zadarskoga habitatora trgovca Ivana Vukšića, čija se imena, doduše ne u cjelovitoj imenskoj formuli, spominju u inventaru iz 1389. godine.

⁵⁷ Strgačić, *Hrvatski jezik*, str. 387-390; Stipišić, *Inventar*, str. 102; Runje, *Glagoljica*, str. 16-17, 21-23; Eduard Hercigonja, *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, Zagreb 2006., str. 73-74, 79, 109, 111, 201.

⁵⁸ Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, sv. 3, Split 1965., str. 369-427.

⁵⁹ Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*, sv. 1, Split 1963., str. 150-151.

⁶⁰ *Inventar*, str. 29. Za razdoblje od 1377. do 1382. u Perencanovim je spisima zabilježen rektor gramatike imenom Petar pok. Marka iz Bologne (DAZd, SZB, PP, b. II, fasc. 6, fol. 12' (dva puta), 32', b. II, fasc. 7, fol. 24', b. II, fasc. 8, fol. 22, b. II, fasc. 15, fol. 2r-a, b. II, fasc. 18, fol. 22', 23) te tako tvrdnja da je Mihovil suknar bez sumnje pohađao osnovnu školu u Zadru u kojoj su djelovali *profesores gramaticae* iz Italije nalazi svoje utemeljenje.

⁶¹ DAZd, SZB, PP, b. II, fasc. 6, fol. 9, b. II, fasc. 7, fol. 47', b. II, fasc. 11, fol. 37, b. II, fasc. 15, fol. 30'-31, b. II, fasc. 16, fol. 5, b. II, fasc. 16, fol. 16-16', b. IV, fasc. 4, fol. 17'-18, b. IV, fasc. 7, fol. 21'.

postolar Ivan.⁶² Damjan je, osim što je bio svjedok, bio i klijent u pet ugovora.⁶³ Obojica su svjedoci prilikom raznovrsnih pravnih radnji i pri tome se susreću s osobama različita društvena statusa i entiteta, što se može i očekivati s obzirom na rekordan broj pojavljivanja koji omogućuje različite kombinacije.

No, što je s pripadnicima najnižih slojeva stanovništva iz zadarske okolice, i to iz Petrčana, Bibinja, Murvice, Crnoga, Babinduba, Paprati, Visočana, Obrovca i ostalih sela (*vil(l)a*) zadarskoga zaleđa⁶⁴ ili s otoka Ugljana, Iža, Dugoga otoka, Paga, koji su u posjedu isprave koju ne znaju čitati i koju po svemu sudeći ne razumiju jer je na latinskom, s obzirom na činjenicu da su zadarsko zaleđe i otoci pretežno naseljeni hrvatskim stanovništvom?⁶⁵ Što je primjerice s Vučinom pok. Bogdana iz Obrovca, koji je u istom danu bio dvaput u ulozi kupca vinove loze i jedanput svjedok kod ugovora koji tretira davanje zemlje na obradu?⁶⁶ Ili s Vučinom pok. Veselka iz Ugljana koji prodaje komad svoje zemlje Jadrolu pok. Radovana iz Iža, a zatim mu odmah iza toga u drugom ugovoru posuđuje novac? Oni se opet susreću u Zadru šest mjeseci kasnije pred istim notarom u svrhu poništenja ugovora jer je dužnik Jadrol u cijelosti isplatio dug u dogovorenom roku.⁶⁷ Iz njihovih je primjera očigledno da oni znaju svoja prava i obveze koje proizlaze iz Zadarskoga statuta te se u skladu s tim i ponašaju. Ali kako oni to znaju, ako se pretpostavi da nisu u svakodnevnom doticaju s latinskim? Tko su njihovi tumači, odnosno prevoditelji statutarnih odredbi? Odgovor treba tražiti u samim ugovorima – naime, u dva gore navedena primjera za svjedoke imamo barem po jednoga patricija, a u prvom se slučaju prodaja nasada vinove loze vrši uz pristanak prokuratora – jer sačuvani izvori za ovo razdoblje o tome izravno ne govore. Oni se svode na pojedinačne neizravne podatke, koji zbog svoje sporadičnosti ne pružaju dovoljno jasnu sliku o načinu komunikacije u ovome razdoblju sve prisutnije dominacije narodnih jezika naspram latinskoga. Primjerice, Toma Arhiđakon spominje dvojicu Zadrana s kraja 12. stoljeća, braću Mateja i Aristodija, porijeklom Apulce, koji su u svojoj misiji širenja hereze u Bosni dobro upućeni ne samo u latinsku knjigu nego i u slavensku riječ.⁶⁸ Strgačić navodi Brunellijevu izjavu o postojanju *scriba in lingua sclavica* pri zadarskoj komuni u drugoj polovici 14. stoljeća za uredovanje hrvatskim jezikom za potrebe grada i za saobraćaj sa zaleđem na Balkanu.⁶⁹ No, kako Brunelli ne navodi izvor svojoj izjavi, i dalje ne po-

⁶² Oba se imena pojavljuju u prvoj busti nekoliko puta, dok u drugoj, trećoj i četvrtoj busti učestalo. Ispravak broja pojavljivanja nastao omaškom (cca. 200) u Bartulović, PDF, str. 267.

⁶³ DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. 4, fol. 14', b. I, fasc. 9, fol. 55, b. II, fasc. 14, fol. 8-8', b. III, fasc. 11, fol. 66, b. IV, fasc. 11, fol. 26'-27.

⁶⁴ Vidi *index locorum* izdanog u QMCI.

⁶⁵ Vidi rezultate do kojih je Skok došao analizirajući otočku toponomastiku zadarskoga i šibenskoga arhipelaga uključujući i Pag u *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima, toponomastička ispitivanja*, Zagreb 1950., str. 67-159.

⁶⁶ DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. 7, fol. 1', 1'-2, 2'.

⁶⁷ DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. 7, 6'-7.

⁶⁸ Strgačić, Hrvatski jezik, str. 385.

⁶⁹ Isto, str. 394.

stoji decidirani podatak o postojanju prevoditelja u službi komune, kao što je slučaj za 15. i 16. stoljeće.⁷⁰

Indicije o načinu sporazumijevanja distriktualaca u doticaju s administrativnim latinskim jezikom

Odgovor na pitanje kako su se sporazumijevali pripadnici najnižih društvenih slojeva slavenskoga porijekla u susretu s administrativnim latinskim jezikom utemeljen na indirektnim indicijama može obuhvatiti širok krug ljudi s kojima se pojedinac svakodnevno susreće, a to su na prvome mjestu svećenici, odnosno redovnici. Naime, u zadarskim se predgrađima i u samom gradu u ovome razdoblju, prema svjedočanstvima češkoga kronografa Pulkave, živo glagolja.⁷¹ Ta činjenica ne znači da glagoljaš ne zna latinski s obzirom na zaključke IV. lateranskoga sabora 1215. godine,⁷² koji je napokon službeno odobrio bogoslužje na narodnim jezicima. U prilog tome govori da su iz zadarskih samostanskih skriptorija potekli, osim latinskih rukopisa, i latinični i glagoljički rukopisi pisani na hrvatskom. Benediktinci kao posvjedočeni glagoljaši imaju svoje posjede, crkve i samostane na otočkom i na kopnenom zadarskom području⁷³ te su oni ti koji najniže slojeve stanovništva upućuju na slovo statuta jer se oni, tj. njihovi samostani, u notarskim spisima često pojavljuju kao zakupodavci zemlje. Da pripadnici klera u seoskim sredinama imaju uistinu ključnu ulogu u posredovanju između svojih župljana i notara, najočitije je u trenutku kad se treba prenijeti sadržaj usmene oporuke, tj. ordinacije. Prema sačuvanim naslovima ordinacija,⁷⁴ čiji sadržaj nažalost velikim dijelom nije čitljiv, proizlazi da su ih sklapali isključivo stanovnici zadarskoga distrikta. Oni zbog nemogućnosti da se obrate notarima za sastavljanje oporuke pribjegavaju usmenom priopćavanju svoje posljednje volje, koja je zakonski pravovaljana ako se izrekne pred četvori-

⁷⁰ Petar Runje, *Školovanje glagoljaša*, Ogulin 2003., str. 104, 134; Petar Runje, *Glagoljica u zadarskoj nadbiskupiji u srednjem vijeku*, Zadar 2005., str. 14, 148-149.

⁷¹ Strgačić, *Hrvatski jezik*, str. 395. O ostalim glagoljašima, koji su djelovali u samome gradu i njegovu distriktu, u notarskim registrima ovoga razdoblja vidi Strgačić, *Hrvatski jezik*, str. 394; Runje, *Glagoljica*, str. 24-25, 43-45, 55-68, 74, 91-101, 107; Runje, *Školovanje*, str. 21-29, 38-42, 51-54, 105-107.

⁷² Strgačić, *Hrvatski jezik*, str. 395 (bilj. 237).

⁷³ O rasprostranjenosti samostanskih posjeda vidi Pavo Živković, *Posjedi i prihodi Samostana Sv. Krševana u Zadru od osnivanja do konca XV. stoljeća, 1000 godina Samostana Svetoga Krševana u Zadru: Prilozi sa znanstvenog skupa održanog 11. i 12. prosinca 1986. u Zadru, u povodu 1000. obljetnice Samostana Svetog Krševana i 30. obljetnice Filozofskog fakulteta u Zadru*, Zadar 1990., str. 109-129; Eduard Peričić, *Samostan Sv. Marije u Zadru od njegovog osnutka do danas, Kulturna baština Samostana Sv. Marije u Zadru*, Zadar 1968., str. 7-59; Serđo Dokoza, *Samostanski i nadbiskupski posjedi u srednjovjekovnom Zadru, Humanitas et litterae, Zbornik u čast Franje Šanjeka*, Zagreb 2009., str. 241-256; Ostojić, *Benediktinci 2*, str. 36-98.

⁷⁴ O Perencanovoj početnoj nedosljednosti u upotrebi termina *testamentum* kao pisane i *ordinatio* kao usmene varijante oporuke, vidi Bartulović, PDFa, str. 143. Popis svih ordinacija i testamena vidi u prilogu istoga rada.

com svjedoka.⁷⁵ Upravo u šest relativno dobro sačuvanih ordinacija iz Perencanova registra među četvoricom svjedoka obavezno je prisutna jedna crkvena osoba,⁷⁶ koja može tu usmeno saopćenu posljednju volju zapisati,⁷⁷ što onda svjedoci pred rektorom naglašavaju.⁷⁸ Važnost prisutnosti klerika u komunikacijskom kanalu između sudionika s različitim jezičnim kompetencijama u tom je trenutku indirektno naglašena time što baš njemu pripada prednost u davanju iskaza notaru, dok ostali svjedoci, župljani, njegov iskaz samo potvrđuju.⁷⁹

Međutim, to ne znači da distriktualci pribjegavaju sastavljanju ordinacija isključivo zbog toga što na samrti nisu imali pri ruci notara koji bi zapisao njihovu posljednju volju. Neki od njih odlaze u Zadar s namjerom da kod notara sastave pisanu verziju svoje oporuke. Tako su se među oporukama plemenitih i neplemenitih zadarskih građana, koje je zapisao Perencan, našle i dvije oporuke otočana.

Prva pripada Kolanu Petreniću iz Iža, a druga Dragi, udovici Marka, s Dugog Otoka.⁸⁰ Na ime prvoga oporučitelja nailazi se nekoliko puta prije sastavljanja oporuke. Godine 1367. u istom je danu bio svjedok sklapanja kupoprodajnoga ugovora mornara Zanina iz Zadra, potom jamac te na kraju opet svjedok izdavanja priznanice od strane plemića Krševana de Cevalelis istome.⁸¹ Sljedeće godine sastavlja svoju oporuku došavši u vijećnicu zadarske komune i za svoje oporučne izvršitelje imenuje dvojicu Ižana, a tome su svjedočila i dvojica njegovih mještana. Njegovo se ime pojavljuje opet 1373. godine, ali ovaj put Kolan više nije na životu. Naime, zadarski plemić Krševan pok. Rajnerija de Varicassis, prokurator njegovih oporučnih izvršitelja, prima priznanicu od trojice gastalda bratovštine krojača na iznos od 10 libara malih dinara, koje su primili od oporučnih izvršitelja izvršivši tako slovo Kolanove oporuke.⁸² Iz navedenih isprava, izuzevši Kolanovu oporuku, može se zapaziti da je jedan od sudionika u ugovora, bilo kontrahent ili svjedok, bio plemić. Premda su u Kolanovoj oporuci izvršni oporučitelji i svjedoci njegovi sumještani Ižani, ipak izvršni oporučitelji izabiru prokuratorom spomenutoga patricija, koji u njihovo ime izdaje priznanicu. Što je bio razlog njihova izbora prokuratora – da li svijest o ogra-

⁷⁵ ZS, knj. III, gl. 109, str. 352.

⁷⁶ 1) Stjepan, prezbiter crkve sv. Nikole u Crnom (DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. 5, fol. 18-18'), 2) Nikola, prezbiter crkve sv. Marije u Pašmanu (DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. 5, fol. 19-19'), 3) Stanko pok. Martina, prezbiter Luke na Dugom Otoku (DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. 17, fol. 14'-15'), 4) Bratoslav, prezbiter crkve sv. Ciprijana i Kuzma Val ... ich, prezbiter vile sv. Ciprijana (DAZd, SZB, PP, b. IV, fasc. 15 (2), fol. 6'-7), 5) Ratko, prezbiter crkve sv. Ciprijana u vili Bokanjac (DAZd, SZB, PP, b. IV, fasc. 16 (3), fol. 2'-3), 6) Stjepan, prezbiter sv. Luke u Banju (DAZd, SZB, PP, b. IV, fasc. 16 (3), fol. 8-8').

⁷⁷ Vidi još primjera koje donosi za klerike Runje, *Glagoljica*, str. 68-70, 131-132 (bilj. 582).

⁷⁸ Npr. *quando dictus presbiter Stanchus hanc ordinationem scribebat et predicta omnia vidit et audiuit ab ore proprio* (vidi bilj. 77/3).

⁷⁹ Izuzetak čini samo 2. ordinacija iz bilj. 77 jer je prvi svjedok zadarski patricij.

⁸⁰ DAZd, SZB, PP, b. IV, fasc. 15 (2), fol. 8'-9' (*Testamentum Colanis Petrenich*), DAZd, SZB, PP, b. IV, fasc. 16 (3), fol. 5'-6 (*Testamentum Drage, relicte condam [Marci] de Insula Magna*).

⁸¹ DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. 8, fol. 21, 21-21', 21'-22.

⁸² DAZd, SZB, PP, b. II, fasc. 1, fol. 27-27'.

ničenosti njihove jezične kompetencije u susretu s administrativnim latinskim ili se naprosto radilo o olakšavanju komunikacije između otoka i grada u sređivanju poslova oko oporučne ostavštine – ostaje nepoznato. Od susreta s notarom ne zazire ni Kolanov sin Dominak – njegovo ime potvrđeno u Kolanovoj oporuci zajedno sa sestrom Radicom – koji se zadužuje u Marina Mladinova iz Ugljana, te krajem iste godine istome prodaje četiri svoje čestice zemlje na Ižu.⁸³ I u njegovim su ugovorima svjedoci zadarski *cives* ili *habitatores*. Oporučiteljica Draga pak 1377. godine među svojim oporučnim izvršiteljima bira nadstojnicu zadarskoga samostana sv. Dimitrija, čiji izbor nije slučajan. Naime, Draga joj u svojoj oporuci stavlja u zadatak prodaju nasada vinove loze koji se nalazi baš na terenu toga samostana na Dugom otoku. Premda u Kolanovoj oporuci nema crkvene osobe u funkciji izvršnoga oporučitelja kao u Draginoj, ipak o njegovoj povezanosti s klerom u svakodnevnom životu svjedoče ostavljeni legati zadarskim samostanima i mjesnoj crkvi.

U komunikaciji dvaju sugovornika koji ne vladaju istim jezikom javljaju se smetnje, no one su se prevladavale osim preko klerika, i preko ostalih osoba, koje distriktualac susreće prilikom sklapanja ugovora, a to su patriciji i zadarski *habitatores* u svojstvu kontraheata, prokuratora, oporučnih izvršitelja i svjedoka. Oni su im mogli olakšati susret s latinskim, jer osobe s bilingvalnim kompetencijama općenito imaju potencijal za smanjivanje jezičnih barijera unutar društva zbog svoje jezične osjetljivosti.⁸⁴ Da je tomu tako, najbolje primjere za to pružaju dokumenti o imenovanju prokuratora, tzv. prokure. Iz Perencanova registra, kako notarskoga tako i kaptolskoga, izdvojeni su svi oni koji pripadaju stanovnicima distrikta. Ima ih sveukupno deset, i to devet iz notarskoga registra, a jedan iz kaptolskoga.⁸⁵

Na temelju analize proizlazi da je 70% prokuratora iz patricijskog sloja. Razlog zašto većina prokuratora pripada tom sloju razumljiv je kad se pogledaju ovlasti koje im se daju. Za njihovo je obavljanje nužna određena naobrazba uzevši u obzir da se među nabrojanim ovlastima navodi sudjelovanje u sudskom postupku u svim njegovim fazama (od podizanja optužnice, pisanja predstavki, apelacija, itd.).⁸⁶ Stoga nije neobično što se većina distriktualaca – bilo s čistim slavenskim imenima ili s kršćanskim – odlučila za patricije jer ih ovi moraju, između ostaloga, zastupati i pred sudom. Navedene ovlasti imaju i tri prokuratora nepatricija. U prvom se slučaju radi o Vlatku Miškoviću, stanovniku Obrovca, očito slavenskoga podrijetla, i njegovu rođaku Stjepanu Benediktovu, zadarskom habitatoru, koje imenuje Margarita, Vlatkova supruga. Njihova imenska formula nažalost ne sadrži zanimanje kojim se bave, pa ih je stoga teško smjestiti točno na društvenoj ljestvici, no može se pretposta-

---

⁸³ DAZd, SZB, PP, b. II, fasc. 19, fol. 29', b. III, fasc. 2, fol. 38'-39.

⁸⁴ Wei, *Dimension of Bilingualism*, str. 23.

⁸⁵ QMCI, str. 292-294. Bez naslova jer ispravi nedostaje početni dio teksta u kojoj *Dumina, relicta condam Petri Galci de villa Bistrouine* imenuje svojim prokuratorom *ser Cresius condam ser Raynerii de Varicassis*.

⁸⁶ Kako glasi uobičajena varijanta formule o davanju zastupničke ovlasti vidi Bartulović, PDFa, str. 126-127.

viti da imaju nekakvu naobrazbu.⁸⁷ U drugom slučaju prezbiter Toma iz Paga izabire za svoga prokuratora zadarskoga prezbitera Matu, te stoga njegov stupanj naobrazbe nije upitan s obzirom na navedene ovlasti.⁸⁸ U trećem slučaju Bona, udovica pok. Desinje Damjanova iz Paga, u funkciji izvršne oporučiteljice svoje pokojne kćeri Cecilije, imenuje svojim prokuratorom Firentinca Jakova pok. Rikourija sa statusom habitatora.⁸⁹ Razlog zašto je postavila Firentinca za prokuratora može se potražiti u tome što je on bio poznanik njena pokojnoga zeta Ivana pok. Venture Falkucija iz Zadra.⁹⁰

Ugovori o davanju zemlje na obradu pružaju najjasniju sliku u pogledu načina sporazumijevanja distriktualaca u susretu s administrativnim latinskim jezikom. Kako je ova vrsta ugovora najbrojnija, u fokus razmatranja uzeti su ugovori iz prvih dvanaest svežnjica prve buste Perencanova registra, koji pokrivaju razdoblje od ožujka 1366. do početka 1370., a ugovaraju ih distriktualci slavenskoga podrijetla. No, kako unutar ove skupine ugovora postoje određene razlike s obzirom na kulturu koja se obrađuje i vrijeme zakupa,⁹¹ među njima su izdvojeni oni najbrojniji, a odnose se na obradu vinove loze na neodređeno vrijeme.⁹² Osim analize strukture zakupodavaca zemlje, ne zane-maruje se ni prisutnost određene grupacije svjedoka u njima.

Prema podacima iz tablice 1 u prilogu, nesumnjivu prevagu među zakupodavcima imaju zadarski plemići (95%) bilo kao posjednici zemlje ili u ulozi oporučnih izvršitelja ili prokuratora, tj. zastupnika drugoga plemića ili samostana. Za njih se sa sigurnošću može reći da su vladali sustavom dvaju ili više jezika te su u susretu s obrađivačima, naravno, razumjeli i hrvatski. Hrvatski su jezik poznavali jer su potjecali iz mješovitih brakova, na što upućuju rezultati navedenih detaljnih onomastičkih istraživanja. Izuzetke među zakupodavcima predstavljaju primjeri (2, 12 i 13, dakle 0,5%) gdje su zakupodavci trgovac iz Riminija sa statusom *ciuis et habitator Iad-re*, te dvojica Zadrana bez naznake pravnoga statusa. Za trgovca se može pretpostaviti da je njegova sposobnost razumijevanja bila u sferi funkcionalnoga bilingvizma, a da su dvojica Zadrana bili bilingvalni. Od njih pak dvojice treba izdvojiti Martina pok. Paladina, čije se ime često susreće u Perencanovu registru.⁹³ Među obrađi-

⁸⁷ DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. 3, fol. 21'-22.

⁸⁸ DAZd, SZB, PP, b. II, fasc. 4, fol. 5.

⁸⁹ DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. 14, fol. 8'-9.

⁹⁰ Naime u *Prodotio et presentatio inuentarii bonorum olim ser Iohannis de Çiçono* (DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. 10, fol. 6-6') Jakov iz Firence je prokurator svoje supruge Mandice, kćeri pok. Ivana de Çiçono, dok je Ivan Venturin prokurator pokojnikova sina Jakova. Nadalje, u *Carta emptionis de capitibus vitum Miroy condam Cres[ouani]* (DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. 10, fol. 32) brat Jakova iz Firence Ventura svjedoči o Ivanovoj prodaji nasada loze.

⁹¹ O razlikama među ovim ugovorima i o različitim varijantama naslova vidi više Bartulović, PDF-FA, str. 90-99.

⁹² Unutar ovih ugovora može se razlikovati način obrade vinove loze, a to je obnavljanje vinograda (*ad redriçandum vineam*) (5-7, 24, 30, 61), obnavljanje i sadnja (*partim ad redriçandum et partim ad pastinandum*) (1, 2, 9, 21) i sadnja (*pastinatio*) (svi ostali).

⁹³ Kao svjedok: DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. 7, fol. 5', 18', 19, b. I, fasc. 8, fol. 14', 37, fasc. 17, fol. 25, b. II, fasc. 6, fol. 28, 33, fasc. 7, fol. 11', 12, itd. Kao ugovaratelj: DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. 8, fol. 28-28'

vaćima prevagu imaju distriktualci iz zaleđa Zadra u odnosu na otočane (46:17), što ima svoje logično objašnjenje u kvaliteti i količini zemljišta na kopnenom dijelu zadarskoga distrikta. Njihovoj brojčanoj nadmoći pridonosi i činjenica što sedam ugovora zajednički sklapaju po dvojica obrađivača, s tim da se u pet ugovora radi o braći (17, 31, 36, 38, 43), a u dva o sumještanima (13, 18).

Svjedoci mogu biti različitoga pravnog statusa i većinom su domaći Zadrani.⁹⁴ Katkad je jedan od svjedoka stranac (4, 6, 36, 52-60). Među svjedocima može se zateći i crkvena osoba (61). Oba su svjedoka katkad isključivo distriktualci (2, 3, 12, 27, 28, 39-40, 42-48), i to iz Lukorana, Kukljice, Obrovca, vile Terse, otoka Pašmana, Dugoga Otoka, Sikova. U nekim od navedenih primjera pojedini su distriktualci bili i ugovaratelji i svjedoci u istom danu. To je slučaj u primjerima 20-22 gdje Damjan de Nassis daje zemlju na obradu po dvojici obrađivača s Dugoga Otoka, i dijelom u primjerima 42-48 gdje Stjepan de Qualis daje zemlju na obradu šestorici seljaka iz Sikova. Sklonost sklapanju većeg broja istovjetnih ugovora u istom su danu pokazala šestorica obrađivača iz Crnoga (52-60), koji su s Mavrom de Grixogonis ugovorili po jedan ili dva ugovora. Upravo ti ugovori svjedoče o tome da su pojedini distriktualci ili organizirana grupa iz istoga mjesta bili upoznati sa svojim pravima i obvezama koje Zadarski statut propisuje u vezi s obrađivanjem zemlje, očito zahvaljujući vlasniku zemlje (patriciju ili samostanu), koji onda izravno s njim ili posredno preko njegova prokuratora sklapaju ugovor. Osim toga, dolasci manjih skupina distriktualaca u grad, organiziranih u cilju smanjenja putnih troškova sudionika, imaju vrlo važnu psihosociološku ulogu. Ta se uloga sastoji u prikupljanju iskustva u svojstvu klijenta i svjedoka te u stvaranju povjerenja u susretu s administracijom, koja uređuje na latinskom. To iskustvo potom sudionici dalje prenose svojim članovima obitelji i užoj društvenoj zajednici.

U kupoprodajnim se ugovorima, prezentiranim u tablici 2 u prilogu, ogleda još življa interakcija stanovnika distrikta, stranih doseljenika i domaćih građana. Budući da i kupoprodaje spadaju u najbrojniju skupinu ugovora u Perencanovu registru, u analizi je stoga njihov broj ograničen na isti vremenski raspon kao prethodna skupina ugovora. Osim toga, ti su ugovori ograničeni i s obzirom na predmet kupoprodaje, koji su u uskoj vezi s glavnim privrednim zanimanjem distriktualaca, a to su nasadi vinove loze. Radi komparacije obuhvaćene su i kupoprodaje zemljišta (2, 4, 7, 14, 18, 21, 32) i stambenih objekata (22, 30).

Kao prodavatelji i kao kupci pojavljuju se distriktualci (19:26). Neki od njih sklapaju i više ugovora kao već spomenuti Vučina iz Obrovca (16-17). Među prodavate-

---

(*Carta concessionis ad redriçandum imperpetuum Cibriani fabri condam Disoy*), fasc. 9, fol. 4 (*Carta finis et remissionis Stoislauui*), fasc. 9, fol. 24' ([*Carta restitutionis vnius loci siue curie cum tribus gognais terre Martini condam Paladini*]), fasc. 9, fol. 25-25' (*Carta doctis Mandiçe, uxoris Martini Paladini*), fasc. 9, fol. 25'-26 (*Carta donationis ex causa mortis Mandiçe, filie condam Iohannis Rubey*), fasc. 9, fol. 26-26' (*Contracarta supradicte donationis*), b. II, fasc. 7, fol. 21' ([*<Carta> pastinationis Lupchi filii* ...]), itd.

⁹⁴ Razvidno iz imenske formule u kojoj se navodi prijedložna perifriza *de ladra*.

ljima se izdvaja i Dragoslav zvan Medvid iz Murvice (15, 19, 20, 26, 27 – kasnije *de Iadra*) koji je u kratkom periodu sklopio pet kupoprodajnih ugovora. Njihov je predmet bio prodaja nasada vinove loze uz pristanak patrona teratika Mafeja de Matafarris i jednom Ratka Filipovića. On je imao iskustva u susretu s latinskim jer se njegovo ime susretalo u ugovorima o obradi zemlje, o prodaji nasada vinove loze te nešto manje u zadužnicama.⁹⁵ U skoro svim njegovim ugovorima barem je jedna osoba zadarski patricij u funkciji kontrahenta ili svjedoka, osim u primjeru 27 gdje su svjedoci dvojica stranaca sa statusom *habitor Iadre*, Toskanac Nikola suknar iz San Gimignano i Feltranin Nikola, strigač sukna, ali je kupac Mihovel pok. Iurge, nosač – *habitor Iadre*, dakle osoba za koju se može pretpostaviti određeni stupanj bilingvalnih kompetencija. No, to se može pretpostaviti i za Toskanca i Feltranina te ostale stranace sa statusom *habitor* (21, 32, 34) kao poslovne ljude, koji se često susreću u Perencanovim spisima. Ta situacija očito za Dragoslava Medvida nije predstavljala poteškoću jer je on već prije sklapao ugovore ove vrste. Nadalje, Krešul Matešin s Dugoga Otoka (u drugom ugovoru s Rave) zajedno sa svojom suprugom Hranom kupuje nasad vinove loze od patricija Damjana de Nassis (24) i od Dragote zvanoga Samuk pok. Disse s Dugoga Otoka (23), koji je usput i svjedočio (24).⁹⁶

Kupoprodajni ugovori u kojima su distriktualci stranke mogu se podijeliti u tri skupine s obzirom na društveni status drugoga ugovaratelja. U prvu skupinu ide devet ugovora u kojima je pored distriktualca prisutan patricij (1, 2, 4, 7, 8, 21, 22, 24, 28). Drugu skupinu karakteriziraju ugovorne stranke u liku distriktualca i domaćeg zadarskoga stanovnika sa i bez statusa *habitor*. Za ovu se skupinu može pretpostaviti da je pomoć u komunikaciji mogla doći i od ostalih sudionika u ugovoru, tj. svjedoka, ako je zadarski stanovnik bio manje bilingvalno vješt. Tako je u sedam njih (13, 15, 16, 19, 26, 34, 36) pomoć mogla doći od patricija, u dva (20, 30) od prezbitera, a u tri (25, 27, 35) od ostalih osoba nepripadnika civiteta koji žive u gradu. Izuzetak u ovoj skupini čini jedino ugovor (3) u kojem su svjedoci distriktualci. Treća je skupina ugovora najzanimljivija zbog toga što su u njima oba kontrahenta distriktualci (5, 6, 9-12, 14, 17, 18, 23, 29, 31-33, 37), ali je u četrnaest njih barem po jedan svjedok zadarski patricij (izuzetak čini primjer 12 gdje su svjedoci distriktualac i *habitor*). Među ovim ugovorima treba posebno istaknuti ugovore (5, 10-11) u kojima patriciji svjedoče kupoprodaji svojih kmetova. U tim je ugovorima bitna prisutnost patricija u posredovanju u komunikaciji između notara i distriktualca klijenta, napose u početnim godinama notarove službe. Dakle, od ukupno navedenih 37 ugovora zadarski se patricij pojavljuje u 30 ugovora. Od tih 30 ugovora patriciji se pojavljuju u devet ugovora kao drugi ugovaratelji, a kao svjedoci u 21 ugovoru.

⁹⁵ Svjedoci zadužnici u kojoj je Pavao de Gerardo bio vjerovnik (DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. 8, fol. 27') s kojim je nešto kasnije sklopio ugovor o obradi zemlje (DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. 8, fol. 34) i od kojega je posudio novac (DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. 8, fol. 34-34'). Potom se susreće kao jedna od ugovornih stranaka u *Carta conuentionis inter ser Gregorium de Çadulinis et Dragoslauum dictum Meduit* (DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. 9, fol. 33-33').

⁹⁶ Istoga dana sklapa i ugovor kao lokator, kada daje u zakup na obradu svojih 16 maslina, s istim Krešulom (DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. 8, fol. 15-15').

No, kad u ugovorima nije zabilježena prisutnost patricija u svojstvu kontranenta ili svjedoka, tada u sporazumijevanju sudjeluju ostali zadarski građani nepripadnici civiteta. No, i u tim se slučajevima u većini ugovora iz posljednje dvije skupine naglašava suglasnost vlasnika teratika, patricija ili samostana, koje može zastupati prokurator. Njihova je suglasnost neophodna, ako je nasad vinove loze na njihovoj zemlji, jer u protivnom čin kupoprodaje ne bi bio pravovaljan.

Na kraju treba apostrofirati i važnost notara u interakciji različitih jezičnih sistema, posebno onih s dugogodišnjim djelovanjem koji su radi lakšeg komuniciranja sa strankama slavenskoga porijekla naučili slavenski jezik. O tome indirektno svjedoči i sam Perencan kad kaže da je klijentice obavijestio što je to Velejanov pravni propis,⁹⁷ bez obzira na to jesu li one nižeg ili višeg društvenog staleža.⁹⁸ No jamačno je u svemu tome igralo veliku ulogu i običajno pravo prenošeno generacijama, a na to upućuju primjeri gdje kao ugovorne stranke pred notara dolaze otac i sin te braća.

Uglavnom, o odgovorima na pitanja o nacionalnom identitetu, koja nam je u baštinu ostavila nacionalna historiografija 19. stoljeća, u srednjem vijeku ne nalazimo ni traga, jer srednjovjekovni čovjek nije opterećen ni jezikom ni nacionalnošću. Osim toga, za sporazumijevanje u bilingvalnim ili višejezičnim sredinama nije potrebno savršeno vladanje sustavima dvaju ili više različitih jezika, nego je dovoljna sposobnost upotrebe nekoliko rečenica na drugom jeziku ili čak samo pasivno razumijevanje.⁹⁹

Zaključak

Srednjovjekovlje predstavlja izazov u pogledu komunikacije budući da latinski kao *lingua franca* nije više imao izvornih govornika. Latinski je kao takav ovisno o demografskom području bio podložan različitim promjenama na svim jezičnim razinama. Te su promjene najuočljivije na leksičkoj razini, i to kod posuđenica. U tom pogledu srednjovjekovno područje naše jadranske obale pokazuje još kompleksniju sliku jer je ono bilo područje kontakta jezika između Slavena i Romana, pa time obiluje romanizmima i slavizmima. Pri tome je s jedne strane zamjetna prevaga romanizama u leksiku, a s druge strane prevaga slavenske tvorbe u toponomastičkom i onomastičkom sustavu. Prevaga romanizama uvjetovana je lingvističkim i povijesno-političkim čimbenicima, dok prevaga slavenske toponimije i antroponimije posve razumljivo proizlazi iz povijesno-demografske zbilje. Onomastička su istraživa-

⁹⁷ Prema *beneficium Velleani senatusconsulti* žene ne mogu pravno jamčiti za neku drugu osobu u imovinskim pitanjima (Marjan Horvat, *Rimsko pravo*, Zagreb 1998., str. 232).

⁹⁸ To su: *Radoslaua condam Merdese de Insula Magna* (DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. 16, fol. 19), *Radoslaua condam Merdesse et Radda condam Bocine et vxor Iuray Raducich, ambe de Insula Magna* (DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. 16, fol. 19'), *Stana, uxor condam Pauli Christofori de Blance de Iadra* (DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. 16, fol. 20'), *Stosia et Lucia, sorores et filie condam Miche de Cigalis* (DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. 16, fol. 21'), *domina Chatarina, vxor condam ser Marini condam ser Grixogoni de Marino* (DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. 16, fol. 32). Ovu formulu koristi samo u ovome svežnjicu.

⁹⁹ Havránek, *Problematika*, str. 178; Muljačić, *Das Dalmatische*, str. 159; Haugen, *Blessings*, str. 14.

nja odavno pokazala da je neprekidna migracija hrvatskoga stanovništva iz zaleđa u grad jezičnu situaciju izmijenila u tolikoj mjeri da je Zadar vrlo rano postao bilinvalna sredina. U takvoj je sredini hrvatski bio jezik obitelji i svakodnevnice, a romanski (jadertinski, kasnije mletački) jezik javnoga života, dok je latinski kao statusni jezik imao primat u pisanom diskursu službenoga karaktera.

Statuti srednjovjekovnih dalmatinskih komuna pisani su stoga na latinskom jeziku. Oni obvezuju sve članove gradske komune da međusobnim ugovorima pravno urede svoja prava i obveze u cilju zaštite svoga imutka. Notari se tako svakodnevno susreću s pripadnicima različitih društvenih slojeva i različitoga porijekla, a jedan od njih bio je i Petar Perencan iz Padove, koji je obavljao službu notara u Zadru u drugoj polovici 14. stoljeća. Iz samih naslova notarskih isprava iz njegova notarskoga i kaptolskoga registra proizlazi da su u ruke isprave dobivali pripadnici svih društvenih slojeva bilo slavenskoga ili romanskoga podrijetla. Pri tome se nameće pitanje razumijevanja sadržaja isprave pisane latinskim i načina komunikacije od strane pripadnika najnižeg društvenog sloja slavenskoga (hrvatskoga) podrijetla u doticaju s administrativnim latinskim u razdoblju sve veće supremacije vernakularnih jezika u usmenom diskursu. Zbog deficita eksplicitnih podataka o tome kako se odvijala komunikacija između tih pripadnika, pogotovo sa šireg područja zadarskoga distrikta, i notara koji govori talijanski i latinski, odgovor se nalazi u samim notarskim ispravama u kojima se oni pojavljuju kao svjedoci ili kao ugovaratelji, a to su ordinacije, dokumenti o imenovanju prokuratora, ugovori o obrađivanju zemlje te kupoprodajni ugovori.

Na temelju analize navedenih isprava s obzirom na strukturu sudionika u njima neprikosnoveno proizlazi da se jezični jaz pred kojim se našao distriktualac u susretu s notarom, koji je najčešće Talijan, mogao prevladati posredstvom zadarskih patricija, koji su potjecali iz bilingvalnih obitelji, klerika te u nešto manjoj mjeri zadarskih stanovnika sa statusom *habitor*. Analiza je pokazala da je u sačuvanim ordinacijama barem jedan od četiri svjedoka pripadnik klera, a u ostalim ispravama zabilježena je prevaga u korist zadarskih patricija. U prokurama je 70% distriktualaca izabralo patricija za prokuratora. Preostalih 30% izabranih prokuratora, iako nisu pripadnici civiteta, ne nalaze se na dnu društvene ljestvice i nisu zasigurno analfabeti, imajući na umu ovlasti koje dobivaju kao prokuratora, a jedna od njih je i sudjelovanje u sudskom postupku u svim njegovim fazama. Daleko najveći postotak prisutnosti patricija bilježe ugovori o obrađivanju zemlje, i to 95%, bez obzira na to jesu li oni vlasnici teratika, prokuratora (izabrani od drugoga patricija ili samostana) ili izvršni oporučitelji. Kupoprodajni pak ugovori zrcale vrlo živu interakciju sudionika s različitim jezičnim kompetencijama, različitoga porijekla i društvenoga statusa. U 81% tih ugovora zadarski je patricij ili drugi ugovaratelj ili se nalazi među svjedocima, a u ostalih 19% ugovora ulogu u posredovanju imaju zadarski habitatori.

Premda je u analizi naglašen značaj uloge zadarskoga patricija, pripadnika klera i nešto manje zadarskoga stanovnika kao bitnih posrednika u komunikaciji između notara i pripadnika slavenskoga entiteta, također ne treba zanemariti ni ulogu

gu distriktualaca. Ta je uloga minorna u sociolingvističkom, ali je bitna u psihosociološkom kontekstu zbog stvaranja povjerenja prema administrativnom aparatu, koji uređuje na latinskom jeziku, a i u stjecanju iskustva i njegovu prenošenju svojoj užoj društvenoj zajednici.

Osim toga, vrlo važnu kariku u sporazumijevanju imaju i notari s dugogodišnjom službom (a takav je uostalom bio i Perencan) koji su očito naučili domaći jezik u cilju da bez poteškoća sastavljaju isprave. O tome svjedoči i sam Perencan kad u kasnijim godinama usputno navodi da je on obavijestio ugovarateljice iz različitih društvenih slojeva što je to Velejanovo senatsko mišljenje. Za učenje bilo kojeg novog jezika presudna je komunikacija s pripadnicima koji vladaju sustavom tog jezika. Perencanovi notarski spisi indirektno upućuju na to da su njegovi "bliski" slavenski sugovornici bili patricij Damjan pok. Ivana de Varicassis i postolar Ivan pok. Radoslava, zbog njihova rekordnog broja pojavljivanja kao svjedoka u vrijeme njegove notarske službe.

Uglavnom zahvaljujući djelovanju javnoga notarijata od 12. do kraja 14. stoljeća zamjetna je rastuća tendencija shvaćanja i prihvaćanja značaja pisane riječi među zadarskim distriktualcima. Ona za njih poprima statusno značenje u modelu tzv. pragmatične pismenosti. Distriktualčevu ovladavanju pragmatičnom pismenosti uvelike su pridonijele osobe iz njegove neposredne blizine, pri čemu ključnu ulogu imaju zemljoposjednici, zadarski patriciji i samostani, koji s njim sklapaju ugovore želeći osigurati radnu snagu za svoje zemljišne posjede u svrhu zaštite svojih gospodarskih interesa.

Prilozi
Tablica 1.

CARTAE CONCESSIONIS AD PASTINANDUM / PARTIM AD PASTINANDUM ET REDRICANDUM / AD REDRICANDUM	
LOCATOR	LABORATOR
1 Iohannes cn. ¹ Iohannis de Qualis, CI ² (l, 1, 12'-13)	Stanislaue cn. Optine de Suchouare
2 ser Çuçuş mercarius cn. ser Marci de Arimeno, nunc CI et HI (l, 3, 1) ³	Yuanes cn. Vulcine de Luchorano
3 Gregorius cn. Cressii de Çadulinis, CI (l, 3, 18-18')	1. Gregorius, fil. Domincii de Choçliça 2. Draga, eius uxor
4 Micha cn. Iohannis de Martinussio, CI (l, 4, 7-7')	Yfchus cn. Georgii de Luchorano
5 = 3 (l, 5, 3'-4)	1. Radosclauus cn. Cessari de Lucorano 2. Mare, uxor eius
6 1. Nicolaus cn. Francisci de Fanfogna, CI 2. Iacobus de Çadulinis, CI (l, 5, 37'-38') – <i>curatores Mathee, filie cn. ser Petri de Locha</i>	Radichius, fil. Radouani dicti Çagali de Pistomano – <i>cum verbo patris sui</i>
7 Colanus cn. Martinussii de Butouano, CI (l, 6, 15'-16)	Radosclauus cn. Dragani de Bibano – <i>vil. Georgii de Matafaris in Bibano</i>
8 Damianus, fil. Bualdi de Nassis, CI (l, 6, 18')	Georgius cn. Perfe de Ins. Magna
9 Simon cn. Chocille de Chocilla, CI (l, 6, 20'-21)	Ciutchus cn. Miroy, qui h. in v. Starossane
10 Franciscus miles regius cn. Pauli de Georgio, CI (l, 6, 21-21')	Cressouanus cn. Georgii de v. Vissoçane
	TESTES
	1. Çuue cn. Gregorii de Botono, CI 2. Missa (l), fil. ser Stephani de Rasol
	1. Marinus cn. Martini de Luchorano 2. Ratchus cn. Stoylauri (l), qui h. in Luchorano
	1. Radoslauus cn. Disislauri de Choçliça 2. Iohannes cn. Radouani de Choçliça
	1. ser Nicolaus cn. ser Iohannis de Sorba de lanua, nunc HI 2. = 1, br. 2
	1. Franciscus cn. Iacobi de Matafaris, CI 2. Cressius cn. Marci de Grubogna, CI
	1. = LOCATOR 4 2. ser Nicoletus cn. ser Bertucii de Bora de Veneciis
	1. Vulcina de Ghinano, CI 2. Matheus cn. Georgii a Sustis de ladra, nunc H Segne
	1. Iacobus cn. Coyli de Fira, CI 2. Thomaxius, riuarius com. ladre
	1. Martinus cn. Paladimi de ladra 2. Falthonus cn. Pribici, HI
	1. Saladinus cn. Cose de Saladinis, CI 2. ser Radichius cn. Clapci de Bicina, CI

¹ U nastavku kratice: CI = *ciuis Iadrensis/ciues Iadrenses*, HI = *habitor Iadre*, H = *habitor*, S = *Sancti, Sancte, Sancto, com.* = *communis, ci.* = *condam, d.* = *dictus, dom.* = *domini, fil.* = *filius, ins.* = *insula, mag.* = *magister, mon.* = *monasterii, quique h.* = *quique habitabit, vil.* = *vilanus, v.* = *villa, vol.* = *voluntate.*

² U imenskoj formuli zadarskih patricija ispuštena je titula *ser* uz osobno ime *i/fili* patronimik, a zadržana ako uz jedno od imena ne stoji.

³ Ovaj je ugovor djelom oštećen, no zahvaljujući istom ugovoru u DAZd, SZB, PP, b. I, fasc. 2, fol. 11, koji je prekršten, sačuvana su imena svjedoka.

CARTAE CONCESSIONIS AD PASTINANDUM / PARTIM AD PASTINANDUM ET REDRICANDUM / AD REDRICANDUM			
LOCATOR	LABORATOR	TESTES	
11	Bartolomeus cn. Mauri de Grixogonis, CI – <i>procurator mon. S. Nicolay</i> (l, 7, 1)	Radoslaus cn. Disaç – <i>vil. dicti mon. in v. de Obrouaç</i>	1. = 1, br. 1 2. mag. Faxolus sartor cn. Mathey, HI
12	Martinus cn. Paladini de ladra (l, 7, 2-2')	Petrus cn. Mergachi de Paprat	1. Pribislaus cn. Cranote de v. de Obrouaç 2. Vulcina cn. Bogdani de v. de Obrouaç
13	Cholanus cn. ser Cressii de Musiça de ladra (l, 7, 34')	1. Pribchus cn. Bogdani et 2. Raichus cn. Yuanis – <i>vilani S. Grixogoni in Breda</i>	1. Grixogonus cn. Damiani de Begna, CI 2. Georgius, fil. Cranci, HI
14	1. fratres Damianus et 2. Bartolomeus de Cipriano, CI (l, 8, 5')	Dragoslaus cn. Georgii de v. Miglacichi	1. Radoslaus cn. Charini çardinaris 2. Stipanus cn. Cresouani, HI
15	Grixogonus cn. Iohannis de Stumulo, CI – <i>procurator fratrum de Nosdrogna</i> (l, 8, 10)	Mirosius cn. Michaelis – <i>vil. Mauri de Grixogonis in Comorano</i>	1. Grixogonus cn. Andree Frederici de Grixogonis, CI 2. Crisanus d. Corusaç cn. Borisclai, vil. Domuli de Contareno in Drenouaç
16	isti (l, 8, 10')	Galcius cn. Georgii – <i>vil. Grixogoni de Çadulimis in Crisiç</i>	
17	isti (l, 8, 10'-11)	1. fratres Gose et 2. Petrus cn. Mirci – <i>vilani Mauri de Grixogonis in Comorane</i>	
18	isti (l, 8, 11-11')	1. Slafchus Mathey d. Xouem et 2. Slauius Bubenosich, habitantes in Comorane	
19	= 8 (l, 8, 12-13)	Michouellus, fil. Iuray de ins. Vgiglane – <i>cum vol. patris sui</i>	1. Blaxius cn. Marini de Soppe, CI 2. Grixogonus cn. Petri de Çadulimis, CI
20	isti (l, 8, 16'-17)	Preunioxius cn. Dragossii de Ins. Magna	= LABORATOR 21/22
21	isti (l, 8, 17-17')	Radoslaus cn. Vregnacii de Ins. Magna	= LABORATOR 20
22	isti (l, 8, 17'-18)		
23	isti (l, 8, 18)	Volcina Bosnich, qui h. in Ins. Magna	1. Iohannes, fil. Georgii de Soppe, CI 2. Damianus, fil. Grixogoni de Begna, CI
24	Iohannes cn. Francisci de Varicassis, CI (l, 8, 27)	Priboy cn. Cranoy – <i>vil. etus in Breda</i>	1. Madius cn. Çoyli de Cipriano, CI 2. Nouachus, famulus dom. Iohannis militis de Grixogonis

CARTAE CONCESSIONIS AD PASTINANDUM / PARTIM AD PASTINANDUM ET REDRICANDUM / AD REDRICANDUM		
LOCATOR	LABORATOR	TESTES
25 Paulus cn. Marci de Gerardo, CI (I, 8, 34') = 8 (I, 8, 36)	Dragoslauus d. Meduit cn. Priboy de ladra ⁴	1. Dobrole cn. Grixogoni de Begna, CI 2. Dragane fil. Radouani, nunc HI
26	Nicole cn. Mathey de Ins. Magna	1. Martino trepison... cn. Radini de Ins. Magna 2. Petre cn. Draxoy, HI (usp. 20-22 svjedok br. 2)
27 Mapheus de Matafaris, CI (I, 9, 17'-18)	Ratchus Stansii de v. de Terse	1. Volchaçius cn. Pribislaui de v. Terse 2. Radaçius cn. Crauatini de v. Terse
28 = 9 (I, 9, 22-22')	Georgius cn. Radouani de Pistomano	1. Michael Uaruelich de Pistomano 2. Lucha cn. Stipani de Pistomano
29 = 8 (I, 9, 23-23')	Stanchus cn. Stoisse, vil. eius in Ins. Magna	1. = LOCATOR 37 2. = 22, br. 1
30 = 9 (I, 9, 28'-29)	Nicola cn. Pribci de Pistomano	1. Franciscus cn. Chose de Saladinis, CI 2. Heylia cn. ser Pauli de Polombardo de ladra
31 Philippus cn. Francisci de Nosdrogna, CI – <i>nomine suo ac Stephani fratris</i> (I, 9, 31'-32)	1. fratres Gregorius et 2. Ratchus cn. Radmani de Comorano	1. Paulus de Laurana cn. Petri Bochani, nunc HI 2. Thomaxius, nunc riuarius com. ladre, HI
32 1. fratres Stephanus miles regius et 2. Philippus de Nosdrogna, CI (I, 9, 33'-34)	Millassius cn. Miroslau de v. S. Marie	1. ser Iohannes cn. Galli merchoris, CI 2. Maurus marinarius cn. Iohannis Delgrego de ladra
33 Damianus cn. Iohannis de Varicassis, CI (I, 10, 2-2')	Radosclauus cn. Bogdani, qui h. in v. Strupnichi	1. = LOCATOR 8 2. = 23, br. 2
34 isti (I, 10, 2')	Radichius cn. Iurisciaui, qui h. in v. Podi	
35 Cernulus d. Abraam cn. Miche de Botono, CI (I, 10, 22')	Vulcina cn. Dragoy Popouich – <i>vil. Miche de Roxa in Blata</i>	1. Domianus cn. Simonis de Contareno, CI 2. Stephanus cn. Miche de Soppe, CI
36 isti (I, 10, 23-23')	1. fratres Stoychus et 2. Matheus cn. Vitoli de Blata	1. Leonardo taiapiera cn. magistri Iacobi murarii, HI 2. Petrus cn. Marci de Padua, nunc HI
37 Stephanus cn. Iohannis de Qualis, CI (I, 10, 28-28')	Stoianus d. Stas cn. Marcii de Tocliçano – <i>vil. Stephani de Soppe</i>	1. Micha cn. Petri Miche de Roxa, CI 2. = 35, br. 2

⁴ Prodavatelj nasada vinove loze *Dragoslauus dictus Meduit condam Priboy, qui habitat in (villa) Moruiça* (PP, b. I, fasc. 5, fol. 53, fasc. 7, fol. 7, 8'), kasnije de *ladra*.

CARTAE CONCESSIONIS AD PASTINANDUM / PARTIM AD PASTINANDUM ET REDRICANDUM / AD REDRICANDUM			
LOCATOR	LABORATOR	TESTES	
38	Madius cn. Nicolay Galelli, CI (I, 10, 28'-29')	1. fratres Boxicho et 2. Pribilus cn. Raducii, habitatores ville Merglane	1. Colane cn. Čoyli de Yaia, CI 2. Dragossius cn. ..., HI
39	Franciscus cn. Laurencii de Ceualtelis, CI (I, 10, 29-29')	Martius Marignasouich (?) de Ins. Magna	1. Domacius cn. Laurencii Vrichouich de Ins. Magna 2. Nichula cn. lu...i de Ins. Magna
40	isti (I, 10, 29')	Nicola cn. Cresouani laraç de Ins. Magna	
41	= 38 (I, 10, 30-30')	Yuanes cn. Cranoeuich de v. Rache	1. Alegretus murarius cn. Luppi de ladra 2. Cherinus cn. Gerdoiy familiaris Maphey de Matataris
42	= 37 (I, 11, 9'-10) – <i>comissarius Iohannis, cn. eius fratris et...</i>	Radichius Butchouich, qui h. in Sichoua – <i>pro vilano dicte comissarie</i>	= LABORATOR 47
43	isti (I, 11, 10)	1. fratres Dismanus et 2. Disislaus, Cibudnich – <i>vilani dicte comissarie</i>	
44	isti (I, 11, 10)	Matheus Druich de Sicoua	
45	isti (I, 11, 10-10')	Petrus cn. Budislai de Sicoua	
46	isti (I, 11, 10')	Iuray cn. Merdesse de Sicoua	
47	isti (I, 11, 10')	Boxanus Bocich de Sicoua – <i>gastaldio locatoris 37</i>	= LABORATOR 44
48	isti (I, 11, 10')	= 44	= LABORATOR 47
49	Maurus cn. Francisci de Grixogonis, CI (I, 11, 12)	Stanoy cn. Crisani – <i>gastaldio dicti Mauri in Cerno</i>	1. = 24 2. Paulus, fil. Çuue de Cesamo, CI
50	Iohannes cn. Biualdi de Botono, CI (I, 11, 21')	Yuanes cn. Georgii, qui h. in v. S. Grixogoni vocata Diclo	1. Maroius sartor cn. Lupi de ladra 2. Gostissaç cn. Ciuitani de ladra
51	isti, (I, 12, 2-2')	Luca cn. Radoslauri, qui h. ad Bocaniçam	1. Draxoius cn. Dominici, HI 2. Radoslauus cn. Milgosti, HI
52	= 49 (I, 12, 3'-4)	Glubanus cn. Dragoslauri de Cergo	1. Gasparinus de Verona, cn. ser Iohannis de Sosperis, nunc prior hospitalis S. Iohannis Batiste de ladra 2. Pribaç cn. Dragoslauri, H in Burgo ladre

CARTAE CONCESSIONIS AD PASTINANDUM / PARTIM AD PASTINANDUM ET REDRICANDUM / AD REDRICANDUM		
LOCATOR	LABORATOR	TESTES
53 isti (1, 12, 4)	Radichius cn. Iurse de Cergno	
54 isti (1, 12, 4)	Nouachus cn. Volchoy de Cergno	
55 isti (1, 12, 4-4')	Budoy cn. Obradi de Cergno	
56 isti (1, 12, 4')	Simon, fil. Radouani Mercedesich de Cergno – <i>cum verbo patris sui</i>	
57 isti (1, 12, 4')	= 54	
58 isti (1, 12, 4')	= 53	
59 isti (1, 12, 4')	Stanislaaus cn. Merchocelli de Cergno	
60 isti (1, 12, 5)	= 56	
61 Guido cn. Vulcine de Matafaris, Cl (1, 12, 19'-20)	Georgius Radusich de Ins. Magna	1. presbiter Nicola S. Marie Maioris de ladra 2. Damianus cimator, fil. ser Çanini de Calcina de ladra

Tablica 2.

CARTAE EMPTIONIS / VENDITIONIS			
	VENDOR	EMPTOR	TESTES
1	Damianus de Nassis ⁵ CI (l. 1, 14'-15)	leorgius cn. Perfce de Ins. Magna	1. = VENDOR 28 2. Nicola cn. Iarce de Ins. Magna
2	ser Cressius cn. ser Benedicti pictoris, CI (l. 3, 5)	Perfce cn. Radouani de ins. S. Michaelis	1. Cressius cn. Blaxii de Cortesia, CI 2. Vite cn. Dese de Rubeo, CI
3	Radoslauus cn. ....i de Bibano (l. 3, 25') – <i>super terreno</i> vidi 1	1. Bogdulus cn. Stanoy, HI 2. Franica, eius uxor	1. Radoslauus cn. Pribce de v. S. Marie 2. Stanoius cn. Drasci de Pistomano
4	Franciscus de Ceualelis, CI (l. 3, 29')	Dessa Cibudinich de ins. Deçi	1. Ostoia Volcichoich de familia 2. Ladicha Vdalich de familia
5	1. fratres Dobrosiaue et 2. Yuanes cn. Dragouani (l. 3, 42') – <i>vilani Bartuli de Milano</i> – <i>cum vol. Miche de Martinussio, patroni terratici</i>	Radoslauus cn. Peruoslaui de v. Comorcii	1. Bartulus cn. Martini de Milano, CI 2. Dominicus Stenchouich de v. Rache
6	1. Radosclaua, rel. cn. Tholene , que h. in Petroçano 2. Grupsa cn. Draxoy de Petroçano (l. 4, 16') – <i>cum vol. Luce drapperii cn. Leonis de ladra, patroni</i>	Volchoie cn. Cresce Sirothach , qui h. in Pouitglana	1. Cressius de Stumulo, CI 2. Sulica sartor cn. Stephani de Lesina, nunc HI
7	1. Radoslauus d. Ocrutan cn. Petri Vsceclich , qui nunc h. in v. Uisoçane 2. Stanisclaua, eius vxor (l. 4, 19-19')	Saladinus de Saladinis, CI	1. Gregorius cn. Damiani de Nassis, CI 2. Damianus de Varicassis, CI 3. Lucha, fil. Vulcine de Ghinano, CI
8	Nicolaus de Fantogna, CI (l. 4, 30)	Dminoy cn. Milloy de Pischimano (!)	1. ladre cn. Budoj de ladra 2. Stoissa condam Radosclau de ladra
9	Crisanus cn. Creilç (l. 5, 4-4') – <i>vil. Gregorii de Çadulinis in v. S. Cibriani</i> – <i>cum vol. Bartolomei de Grixogonis, procuratoris mon. S. Nicolay</i>	1. Ratchus Cochocich çardinaris iuxta Iadram 2. Stana, uxor eius	1. Gregorius de Çadulinis, CI 2. Peter cn. Perchi çardinaris

⁵ Imenske formule kontrahenata i svjedoka patricija u nastavku skraćene jer su se pojedina njihova imena pojavljivala u prethodnoj tablici.

CARTAE EMPTIONIS / VENDITIONIS			
	VENDOR	EMPTOR	TESTES
10	Chusma cn. Dachoy (l, 5, 14') – vil. <i>Iohannis de Qualis in Sichoua</i>	Radosclausus cn. Vochse – vil. <i>Grixogoni de Ciualellis ad punctam Carnaci</i>	1. Grixogonus cn. Laurencii de Ceualellis, CI
11	Georgius cn. Dachoy, H in Ueterinich (l, 5, 14'-15)	Stoychus cn. Volcete – vil. <i>Nicolay Muxice de Fanfonga in ....a</i>	1. Radine cn. Stipani, HI 2. Yuanes Cebrini, HI
12	Iuray cn. Iacobi Gremacich (l, 5, 30-30') – vil. <i>S. Grixogoni in Breddo</i> – cum vol. <i>Miche de Rosa, patroni</i>	Radosclausus cn. Stanislaf – vil. <i>dicti patroni ad Cernum</i>	1. Iohannes de Soppe 2. Georgius cn. Georgii, salinarius Georgii de Soppe
13	Milcho cn. Radosclai, qui nunc h. ladre (l, 5, 39'-40) – cum vol. <i>Gregorii de Nassis, patroni</i>	Martinus d. Stochora cn. Martini de Ins. Magna	1. Grixogonus cn. Nicolay de Nassis, CI 2. Vesclchus cn. Radoy de ladre
14	Marinus Trochulus cn. Iacobi de Ins. Magna (l, 5, 41)	Radomirus Milouani, qui h. ladre	1. Colanus cn. Cose de Begna, CI 2. mag. Lucha faber cn. Dragoslai de ladra
15	Dragoslauus Meduid cn. Priboy , qui h. in v. Moruice – cum vol. <i>Gregorii de Cadulinis, procuratoris Maphey de Matalaris, patroni</i> (l, 5, 53)		1. = 2, br. 1 2. Pribislauus cn. Cranote de v. de Obrouač
16	Radosclaua, rel. cn. Radosclai, que h. ladre (l, 7, 1') – cum vol. <i>Maphey merçarii cn. Thomasii de ladra, procuratoris ser Fuschi de Armolao de Arbo</i>	Volcina cn. Bogdani de v. de Obrouač	
17	Bogdanus cn. Stanchi Perchouich , qui h. ad Babindul – cum vol. vidi 16 (l, 7, 1'-2)		1. Henricus cn. Donati de Milano, CI 2. = 16
18	Vulcina cn. Veselchi , qui h. in ins. Gillani (l, 7, 6'-7)	Iadrulus cn. Radouani de ins. Deçi	1. Vulcina de Chinano, CI 2. Blaxius de Soppe, CI
19	= 15 (l, 7, 7-7') – cum vol. <i>Ratchi Filipouich, patroni</i>		1. = VENDOR 8 2. Cernulus de Botono, CI
20	= 15 (l, 7, 8') – cum vol. vidi 15	mag. Faxolus sartor cn. Mathey, HI	1. presbiter Gregorius plebanus S. Michaelis de ladra 2. Nicoletus ortolanus cn. Yuanis Drachnich de ladra

CARTAE EMPTIONIS / VENDITIONIS		EMPTOR	TESTES
VENDITOR			
21 Damianus cn. Philippi de Begna, CI (I, 7, 19-19')	Bogdanus d. Banich cn. Gifci de ins. Gilliani		1. Colanus cn. Mathey de Flumine de ladra 2. Ysnardus not. de Padua, nunc HI
22 Stephanus de Soppe, CI (I, 7, 24-24')	Grisanus cn. Nicole, qui h. in Ins. Magna		1. Iohannes cn. Thomaxii de Petriço, CI 2. Yuaues sartor, fil. Prisse sartoris de ladra
23 Dragotta d. Samuch cn. Disse de Ins. Magna – cum vol. vidi 1 (I, 8, 14'-15)	1. Cressulus, fil. Matesse de Ins. Magna / Raue 2. Crana, vxor eius		1. Nadalinus cn. Vite de Çadulinis, CI 1. = VENDITOR 23
24 Radosclauus cn. Bennich, HI (I, 8, 23-23')	Draschus cn. Stoiani de Blata		1. Stoychus, riuarius et preco com. ladre, HI 2. Lucha cn. Gregorii de Blata
25 – cum vol. patronum Nicolay de Fanfogna et Nadalini de Çadulinis			1. Dobrole de Begna, CI 2. Chusma sartor cn. Iurislaiui, HI
26 = 15 (I, 9, 1'-2) – cum vol. Maphey de Matafais, patroni	Michouellus bastasius cn. Iurgi, HI		1. Nicolaus draperius cn. Galgani de S. Geminiano, HI 2. Nicolaus cimator cn. Petri de Feltro, HI
27 = 15 9 (I, 9, 18')			
28 Chosa cn. Mathey de Begna, CI (I, 9, 30-30') – cum vol. Simonis de Botono, Iohannis de Varicassis et Iohannis Detricho, commissariorum cn. Mathey de Botono	Ciuithanus cn. Georgii – vil. dicte commissarie in ins. Gilliani		1. Paulus de Laurana cn. Petri Bochani, HI 2. Thomasius riuarius com. ladre
29 Nicolaus cn. Radosclai de Lucorano (I, 9, 41-41') – cum vol. domine Vise, rel. cn. dom. Iacobi militis regii de Cesamo, tutricis filiorum eorum	Nicola dDito..oy (?) Danea de Lucorano		1. Çuue cn. Sergii de Cesamo, CI 2. Radouanus cn. Yuanis de Tragurio
30 Cranota cn. Nicole, HI (I, 9, 42)	1. Dissoius cn. Milloy, qui h. in Pistomano 2. Mara, uxor eius		1. presbiter Çane S. Saluatoris de ladra 2. presbiter Nicola S. Marie de Pistomano
31 Radoius cn. Chognuchi, qui h. in Breda (I, 9, 46-47) – cum vol. Colani de Fanfogna, patroni	Ratcho cn. Dragosclaiui, qui h. in Cotopanschina		1. = EMPTOR 7 2. Iohannes de Varicassis, CI
32 Prodanus Popouich cn. Georgii de Pago (I, 9, 48-48')	Dominicius, fil. eius – ab eo diuisus		1. mag. Petrus ciryucus cn. Iohannis de Roxariis de Peruxio, nunc HI et salariatus in ladre 2. Paulus de Gerardo, CI

CARTAE EMPTIONIS / VENDITIONIS			
	VENDITOR	EMPTOR	TESTES
33	Mathole cn. Yuanis Bachich , qui h. in Ins. Magna – cum vol. <i>Bartolomei de Grixogonis, procuratoris mon. S. Nicolay</i> (l, 10, 31')	Iurica, frater eius	1. Çue de Botono, CI 2. Christoforus cn. Francisci de Lomesso, CI
34	Iohannes cn. Venture Falchuci de ladra (l, 10, 32) – verbo <i>domine Thomaxine, matris sue</i> – cum vol. <i>Cernuli de Botono, patroni</i>	Miroy cn. Cresouani de ins. Gillani	1. = 29, br. 1. 2. mag. <i>Ventura speciarius</i> cn. Ricouri de Florentia, nunc HI
35	Petrus marinaris cn. Toloy de ladra (l, 10, 33'-34) – cum vol. <i>Dobroli de Begna, patroni</i>	Slauoius cn. Radmani, H in Bochagni Studenac	1. Saracenus de Ujr... 2. Vulcina cn. Thomaxii Lialis de ladra
36	Ciuitcho, fil. Volchoslauri , qui h. in v. Slosane – <i>super terreno dicti Saraceni, patroni</i> (l, 11, 6-6')	Saracenus Mladocuich, HI	1. 29, br. 1 2. Simon de Chocilla, CI
37	Glubcho Iordanich de Visoçano (l, 12, 16'-17) – cum vol. <i>Francisci de Saladinis, patroni</i>	Dragosslauus Pechiarich , qui h. in v. de Scril	1. Matheus cn. Damiani Dobri de Begna, CI 2. Iuray Chucha , qui h. in v. de Scril

Anita Bartulović

On Linguistic Communication according to the Deeds of Zaratini Notary Peter Perenčanus (1361-1392)

Summary

A great number of notarial deeds existing in the thirteenth and fourteenth centuries indicate that this period was a turning point in the development of the mental system of medieval man. Notarial deeds, including those recorded by Notary Peter de Lemictis from Padua, known as Perenčanus, who came to Zadar in the 1360s as a notary and operated there till the beginning of the 1390s, reveal to a considerable extent the new spirit, which advanced the self-awareness of individuals in Dalmatian communes during this period of economic prosperity. These deeds show that an increasing number of members of the lower social layers of Slavonic (that is, Croatian) origin got involved in legal regulation of their rights and obligations in accordance with the regulations of statutes of their communes. Such regulations were composed during the Middle Ages in the Latin language, yet, in spite of that, they were intended to be well known to everyone, regardless of any appurtenance to any particular social layer, and regardless of linguistic barriers, such as existed in bilingual Zadar, where Romance and Croatian vernaculars were used in everyday life. Because of the lack of explicit data on the communication between the members of the lower social classes of Croatian origin coming from the wider areas of Zadar's hinterland, who spoke only Croatian, and notaries, who spoke Italian and Latin, the answer to the question of their mutual communication and its modalities has to be found in notarial deeds composed on their behalf. The analysis of participants in such deeds showed beyond doubt that any linguistic gap was overcome thanks to the patricians and members of the clergy of Zadar. Namely, as the possessors of lands in the district of Zadar with bilingual competences, they played the role of second contractor in a high percentage of cases, or they were recorded as witnesses in deeds such as *carta procurationis*, *carta concessionis ad pastinandum*, *carta emptionis*. Besides that, notaries with a long service record, such as Peter Perenčanus, most probably learned the Slavonic vernacular in order to facilitate their communication with clients. In his case, such a supposition may be fully supported by his statement that he, in his capacity as notary, informed some female clients, among whom there were also some of Slavonic origin, about Veleian's senatorial opinion.

Keywords: medieval Latin, Slavonic vernaculars, Romance vernaculars, communication, social layers, ethnicity, analysis of notarial deeds